

ÇARLIK RUSYA’SININ DOĞU AVRUPA’DAKİ “BELGOROD SAVUNMA HATTI” İNŞASININ ÖNEMİ ve KAZAKLARIN ETKİSİ

 Cem BAYINDIR¹

Öz

XVI. yüzyıl başlarında Altın Orda Devleti’nin çöküşü, Doğu Avrupa’da çeşitli güçler arasında nüfuz ve egemenlik mücadelelerine yol açmıştır. Bu bölgede, Osmanlı Devleti himayesindeki Kırım Hanlığı, Lehistan-Litvanya Birliği ve Çarlık Rusya’sı arasındaki rekabet ön plana çıkmıştır. Çarlık Rusya’sı, kendisini Altın Orda Devleti’nden boşalan toprakların varisi saydığından bölgeye doğru bir genişleme göstermiştir. Aynı zamanda Kiev Knezliği zamanındaki toprakların da mirasçısı olarak kendilerinde hak görmeleri, bölgeye doğru genişlemelerini tetiklemekteydi. Ancak XVII. yüzyılın başlarında Çarlık Rusya’sı, Lehistan-Litvanya Birliği ile yaptığı mücadelelerinden istediği sonuçları alamamıştı. Ayrıca bu dönemde Kırım Hanlığı’nın sıklaşan akınları, Rusya’nın toprakları üzerinde ciddi siyasi, sosyal ve ekonomik zararlara yol açmış; bu da Doğu Avrupa’daki Rus mücadelesi için olumsuz bir etken olarak kabul edilmiş ve güney bölgelerinin savunma ihtiyacını acil hale getirmişti. Bu ihtiyaç doğrultusunda, 1635 yılında inşasına başlanan Belgorod Savunma Hattı, Rusların Doğu Avrupa’daki varlığını koruma ve hâkimiyetini sağlama yolunda önemli bir adım olarak ortaya çıkmıştır. Bu hat, XVII. yüzyılda Çarlık Rusya’sının iç ve dış politikası için hayati bir öneme sahip olmuştur. Çarlık Rusya’sı, bu savunma hattı aracılığıyla Tatar akınlarına karşı topraklarını koruma düzeyini artırarak güney bölgelerine yerleşimini kolaylaştırmış ve aynı zamanda Ukrayna toprakları için Lehistan-Litvanya Birliği ile olan mücadelesine ise etkili bir şekilde hazırlanmasını sağlamıştır. Bu savunma hattı, Rusların bölgedeki haberleşme, askeri lojistik ve ikmal desteğini sağlama görevlerini de üstlenmiştir. Ayrıca bu dönemde, Don ve Dinyeper nehirleri civarında yaşayan Kazakların, Osmanlı Devleti’nin hâkimiyetindeki Karadeniz’e yönelik saldırılarda bulunması, Rusların güney bölgelere ilerlemelerine imkân tanımış ve bu hattın meydana getirilmesine katkı sağlamıştır. Özellikle 1637-1642 yıllarında Azak Kalesi’ni işgal eden Kazakların, Osmanlı Devleti ile Kırım Hanlığı’nı bu süre zarfında meşgul etmeleri, bu savunma hattının inşasında kritik bir rol oynamıştır. Aynı dönemde, bu hattın inşa edildiği bölgelerde yaşayan Kazaklar ise işe alınarak yeni kurulan şehirlere iskân edilmiştir. Bu makalede, Çarlık Rusya’sını bu savunma hattının kuruluşuna götüren sebepleri, hattın özellikleri ve bölgedeki Kazakların inşa sürecine olan etkisi incelenmektedir.

Anahtar kelimeler: Çarlık Rusya’sı, Doğu Avrupa, Belgorod Savunma Hattı, Kırım Hanlığı, Kazaklar.

¹ Arş. Gör., Beykent Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul/Türkiye, cembayindir@beykent.edu.tr.

THE IMPORTANCE OF THE “BELGOROD DEFENSE LINE” CONSTRUCTED BY TSARIST RUSSIA IN EASTERN EUROPE AND THE ROLE OF THE COSSACKS

Abstract

The collapse of the Golden Horde at the beginning of the 16th century led to the struggle for authority and supremacy among several powers in Eastern Europe. In this region, there was rivalry between the Crimean Khanate with the support of the Ottoman Empire, the Polish-Lithuanian Commonwealth, and Tsarist Russia. In this context, Tsarist Russia attempted to expand its dominion to the region, claiming to be the legitimate heir to the lands of the Kievan Rus, as well as the territories left by the Golden Horde State. However, in the early 17th century, Tsarist Russia had not achieved success in its struggles with the Polish-Lithuanian Commonwealth. Additionally, during this period, the escalating raids by the Crimean Khanate had caused considerable political, social, and economic harm to Russian territories. The aforementioned was considered a disadvantageous aspect for Russia's endeavours in Eastern Europe, and promptly heightened the necessity for defence in the southern areas. In response to this need, the construction of the Belgorod Defense Line, which began in 1635, was a crucial development for the Russians in maintaining their foothold and exerting control in Eastern Europe. This defensive line played a crucial role in Tsarist Russia's internal and external policies during the 17th century. It also helped to protect Russia's borders and establish a permanent administrative framework in the region. This defensive line protected Russian territories from Tatar raids, enabled the settlement of the southern regions and prepared them for the conflict with the Polish-Lithuanian Commonwealth in pursuit of Ukrainian territories. Furthermore, the incursions by the Cossacks, who reside around the Don and Dnieper rivers, towards the Black Sea area under Ottoman domination since the 16th century, had noteworthy consequences for Russia's advancement towards the south and the advantage it provided in constructing this line. Particularly, the Cossack occupation of Azov Fortress from 1637-1642 was instrumental in its construction, as it kept the Ottoman Empire and Crimean Khanate occupied during this period. Additionally the Cossacks residing in the regions where the defensive line was built were employed in the construction process and eventually resettled in the newly established cities. This article is examined the reasons behind the creation of the defensive line by Tsarist Russia, the features of the line, and the role of the Cossacks in its construction within the region.

Keywords: Tsarist Russia, Eastern Europe, Belgorod Defense Line, Crimean Khanate, Cossacks.

ЗНАЧЕНИЕ БЕЛГОРОДСКОЙ ЗАСЕЧНОЙ ЧЕРТЫ, ПОСТРОЕННОЙ ЦАРСКОЙ РОССИЕЙ В ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЕ и РОЛЬ КАЗАКОВ

Аннотация

Распад Золотой Орды в начале XVI века привел к борьбе за власть и господство в Восточной Европе между несколькими державами. В этом регионе существовало соперничество между Речью Посполитой, царской Россией, Крымским ханством и Османской империей. В связи с этим царская Россия пыталась распространить свое

господство на этот регион, претендуя на роль законной наследницы земель Киевской Руси, а также территорий, оставшихся от Золотой Орды. Однако в начале XVII века царская Россия не добилась успеха в борьбе с Речью Посполитой. Кроме того, в рассматриваемый период усилившиеся набеги Крымского ханства нанесли значительный политический, социальный и экономический ущерб российским территориям. Этот неблагоприятный для России и ее деятельности в Восточной Европе фактор требовал организации обороны южных районов. В 1635 году было начато строительство Белгородской засечной черты, которое стала важным шагом на пути сохранения русского присутствия в Восточной Европе и обеспечения затем Российским государством своего доминирования в регионе. Белгородская засечная черта сыграла важнейшую роль во внутренней и внешней политике царской России в XVII веке и способствовала созданию прочной организационной структуры в регионе. Она защищала русские территории от татарских набегов, способствовала заселению южных областей и готовила их к конфликту с Речью Посполитой в борьбе за "украинские" территории. Кроме того, заметные последствия имели также вторжения казаков, проживавших в районе Дона и Днепра, в Причерноморье, которое с XVI века находилось под османским господством. Особенно, важную роль в строительстве оборонительной черты сыграло занятие казаками крепости Азов в 1637-1642 годах, так как в этот период они сдерживали натиск Османской империи и Крымского ханства. Казаки, проживавшие в районах создававшейся засечной черты, были задействованы в процессе ее строительства и впоследствии переселились в новообразованные города. В этой статье рассматриваются причины создания Белгородской засечной черты царской Россией, ее особенности, а также роль казаков на территории региона.

Ключевые слова: Царская Россия, Восточная Европа, Белгородская засечная черта, Крымское ханство, Казаки.

Giriş

Çarlık Rusya'sının güneye doğru genişleme hedefi, çeşitli faktörlerin etkisi altında meydana gelen bir tarihsel süreç olmuştur. Bu süreçte, Rusların genişleme politikasının temelleri sadece siyasi ve ekonomik kazanç hedefleriyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda bölgenin tarihsel ve kültürel bağlarına da dayandırılarak gerçekleşmiştir. Rusların güney bölgeleriyle kurdukları bu ilişki, ataları olan Doğu Slav topluluklarının bu coğrafyada varlığını sürdürmüş olmaları² ve ilk Rus devletinin siyasi merkezi olan Kiev'in de bu

² Doğu Avrupa topraklarında bu Slav topluluklarının dağılımı; Karadeniz'e Tuna'ya, Karpat Dağları'na, Ukrayna'ya, kuzeyde Novgorod topraklarına ve Volga'ya doğru olmuştur. Nicholas V. Riasanovsky & Mark D. Steinberg, *Rusya Tarihi Başlangıçtan Günümüze*, çev. Figen Dereli (İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2016), 17. Bu konu hakkında daha detaylı bilgi için bk. George Vernadsky, *The Origins of Russia* (New York: Oxford University Press, 1959), 1-8; Simon Franklin & Jonathan Shepard, *The Emergence of Rus 750-1200* (New York: Longman Publishing, 1996), 3-26; George Hosking, *Rusya ve Ruslar Erken Dönemden 21. Yüzyıla*, çev. Kezban Acar (İstanbul: İletişim Yayınları, 2019), 13-20; Vilhelm Thomsen, *Rus Devleti'nin Kökenleri: Eski Rusya ve İskandinavya Arasındaki İlişkiler*, çev. Emine Dikmen (İstanbul: Selenge Yayınları, 2021), 9-19; Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar* (Ankara: TTK, 2020), 5-6; Kezban Acar, *Ortaçağ'dan Sovyet Devrimi'ne Rusya* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 13-18.

bölgede bulunması gibi etkenler üzerinden şekillenmiştir.³ Ancak ilk zamanlarda, Moğol İmparatorluğu ve ardından Altın Orda Devleti'nin bölgedeki egemenliği, Rusların güneye doğru genişlemesini sınırlamıştır. Zaman içinde bu egemenlik zayıflamış ve bu da Rusların bölgeye daha fazla nüfuz etmelerine olanak tanımıştır. XVI. yüzyıldan itibaren Ruslar, güneydeki toprakları ele geçirmek için Osmanlı Devleti, Kırım Hanlığı ve Lehistan-Litvanya Birliği gibi rakip güçlerle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu mücadelelerin sonucunda, Rusların bölgeyi tamamen kontrol altına almaları engellenmiş ve süreci karmaşık bir hale getirmiştir. Fakat Çarlık Rusya'sı, güneye doğru genişlemeyi planlı ve kontrollü bir şekilde gerçekleştirmek için birtakım girişimlerde bulunmuş ve bölgeye olan mesafenin getirdiği zorlukları aşmayı başarmıştır. Bu genişleme sürecinde Moskova'nın, Altın Orda'nın dağılmasından sonra ortaya çıkan hanlıkları bölgedeki otorite boşluğundan da yararlanarak ele geçirmesi, önemli bir adım olmuştur. Bunun gerçekleşmesini Çar IV. İvan, 1552 yılında Volga Nehri'nin orta kısmında bulunan Kazan Hanlığı'nı, 1556 yılında nehrin aşağısında Hazar Denizi'ne dökülen yerdeki Astrahan Hanlığı'nı ele geçirerek sağlamıştır.⁴ Bu durum Moskova'nın, Kafkasya ve Doğu Avrupa topraklarına doğru genişleme fırsatını elde etmesine yol açmıştır. Aynı zamanda Rusların bu hanlıkları ele geçirmesi, Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı gibi Türk devletlerinin Orta Asya ile bağlantısını engellemiştir. Buna karşılık Osmanlı Devleti ise Astrahan Hanlığı'nın alınmasından sonra hem Orta Asya'daki Müslümanların hac güzergâhının tehlikeye düşmesine hem de Rusların güneye doğru genişlemesine engel olmak üzere bir sefer düzenlemiştir.⁵ Fakat başta coğrafi şartların getirdiği olumsuz koşulların, Osmanlı ordusunun ikmal gücünü zayıflatması ve bunun yanı sıra Kırım Hanı'nın da bu sefere karşı isteksizliği nedeniyle başarı elde edilememiştir.⁶ Nitekim bu durum, hanlıkların tamamen Rusların himayesine girmesine yol açmıştır.

Çarlık Rusya'sı, ele geçirdiği bu hanlıklar aracılığıyla Astrahan ve Azak arasındaki Nogayları, Don Nehri çevresindeki Kazakları⁷, Kafkasya'daki Çerkez ve Gürcü

³ Kiev, Rus tarihinde köklü bir öneme sahiptir ve ilk Rus devletinin merkezi olarak kabul edilir. Kiev Knezliği'nin sınırları; batıda Polonya ve Macaristan'a, doğuda Volga ve Oka nehirlerinin kesiştiği noktalara, kuzeyde Beyaz Denizi'ne kadar uzanan güçlü knezlikler federasyonundan oluşmaktaydı. Barbara A. Engel & Janet Martin, *Rusya Tarihi*, çev. Feyyaz Şahin (İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2020), 19.

⁴ Astrahan Hanlığı'nın Ruslar tarafından ele geçirilmesi, Hazar Denizi'ne yakın bölgelerde Rus nüfuzunun yayılmasını sağlamıştır. Ayrıca bölgede bulunan bazı toplulukların ise kendi menfaatleri doğrultusunda Moskova himayesinde olmayı tercih etmeleri, Rusların hâkimiyetinin genişlemesine etki etmiştir. Kurat, *Rusya Tarihi*, 168-170.

⁵ Osmanlı Devleti, 1569 yılında Ruslara karşı bir sefer düzenlerken, aynı zamanda bölgede bulunan Don-Volga (İdil) nehirlerinin birbirlerine en yakın olduğu ve Volgodonskaya Perevoloka (Волгодонская Переволока) olarak adlandırılan yerde bir kanal açma projesini uygulamaya çalıştı. Bu projenin amacı, Rusların güneye inmelerini engellemek, Hazar Denizi'ne ulaşacak gemiler ile Safevileri kuzeyden sıkıştırmak ve Orta Asya ile temas kurmaktır. Halil İnalçık, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)," *Bellekten* 12/46 (1948): 372.

⁶ 1569 yılında düzenlediği seferle Osmanlı Devleti, Astrahan'ı Ruslardan alarak kendi denetimine geçirmeyi planlamaktaydı. Ancak Kırım Hanı I. Devlet Geray, bu bölgeyi kendi hâkimiyet sahası olarak görmesi sebebiyle Osmanlı Devleti'nin denetimine girecek olmasını istememekteydi. Bu yüzden Kırım Hanlığı, düzenlenen sefere isteksiz bir biçimde katılmıştır. Hakan Kırımlı, *Geraylar ve Osmanlılar, Kırım Hanlık Hânedanının Osmanlı Devleti'ndeki Hikâyesi* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2022), 132-133.

⁷ Kazak veya Kozak, tarihsel olarak Doğu Avrupa'nın bozkır bölgelerinde yaşayan ve bölgenin tarihinde önemli bir rol oynayan, ağırlıklı olarak Doğu Slav halkından oluşan bir grubu ifade eder. Kazak kelimesi, köken olarak Türk dillerinde özgür ve maceracı anlamına gelen Türkçe "kazak" kelimesinden gelmektedir. Maks Fasmer, *Etimologicheskij Slovar' Russkogo Yazıka*, II, çev. O. N. Trubaçeva (Moskova: İzd. Progress, 1986), 158; V. İ. Dal, *Tolkovny Slovar' Zhivogo Velikorusskogo Yazıka*, II (St. Petersburg: İzd. Tıp. M. O. Volfa, 1881), 72; A. N. Samoyloviç, "Kazak Kelimesi Hakkında," çev. Saadet Çağatay, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 5/95 (1957): 104. Bir diğer sözlüğe göre, ağır devlet görevlerinden kaçarak Moskova'nın güneyinde (Don Nehri ve Zaporozye Siçi-Dinyeper Nehri

topluluklarını himaye etmeye başlamış ve bu da güneye doğru yayılma sürecini hızlandıran etmenler olmuştur. Bu durum, aynı zamanda Çarlık Rusya'sının Karadeniz ve Hazar Denizi arasındaki bölgelerde nüfuzunun artmasına zemin hazırlamıştır.⁸ Ancak bu hanlıklarda kendisini hak sahibi gören Kırım Hanlığı'nın, Moskova'ya karşı düzenlediği akınların da artmasına neden olmuştur.⁹ Bu akınların, 1558 yılında başlayan Moskova'nın, Lehistan, Danimarka ve İsveç krallıklarıyla sürdürdüğü Livonya Savaşı zamanında sıklaşması, cephelerde bütün askeri kuvvetlerini toplayamamasına sebep olmuş ve geniş çapta bir harekâta geçilmesini engellemiştir.¹⁰ Fakat 1572 yılında, Kırım Hanı I. Devlet Geray'ın Moskova'ya düzenlediği saldırının başarısız olması, bir süreliğine akınları durdurmuş ve Rusların güneye doğru yerleşim yerleri kurmalarına zemin hazırlamıştır.¹¹ Livonya Savaşı'nın ardından Çarlık Rusya'sının Doğu Avrupa'daki stratejik hedefleri, güneyde güçlü konumda olan Osmanlı Devleti veya Kırım Hanlığı ile çatışmak yerine Baltık Denizi'ne erişim sağlamak için İsveç'e karşı savaşmak ve Ukrayna topraklarında¹² egemenlik kurmak amacıyla da Lehistan-Litvanya Birliği'ne karşı mücadele etmek doğrultusunda gelişim göstermiştir.¹³ Ancak her ihtimale karşı IV. İvan, Moskova'nın güneyini de Kırım Hanlığı'na karşı korumak amacıyla XIII. yüzyıldan itibaren Moğol akınlarına karşı oluşturulan bir dizi kale şehirleri güçlendirmeye devam etmiş ve Tatar akınlarına karşı bir savunma hattı sistemi oluşturmuştur. Fakat Rusların iç karışıklık döneminde sık sık Tatar akınlarına maruz kalması, bu hattı zamanla bakıma muhtaç ve işlevsiz hale getirmiştir.¹⁴

Tatar akınlarının Moskova'ya yönelik devam etmesi, yeni bir savunma hattının oluşturulmasını zorunlu kılmıştır. Bu savunma hattı, Rusların güney bölgelerine yayılması ve Doğu Avrupa'da hâkimiyet kurma sürecinde önemli bir rol oynayan Belgorod Savunma Hattı olmuştur. Bu savunma hattının kuruluş nedenleri Çarlık Rusya'sının iç ve dış olaylarını etkileyen faktörlerle şekillenmiştir. XVII. yüzyıla girilirken Moskova'da iç

ve civarı) veya Sibiry'a'da yaşayarak serbest bölgelerde kolay yaşam arayan bir sınıf veya bazıları yerli, askeri bölgelerde özel koşullar altında devlete karşı sorumluluğu olan imtiyazlı toprak sahipleridir. D. N. Uşakov, *Tolkoviy Slovar Russkogo Yazıkı*, T. I (Moskova: İzd. Gosudarstvenniy İnsitut Sovetskaya Entsiklopediya, 1935), 1280.

⁸ Kurat, *Türkiye ve İdil Boyu (1569 Astarhan Seferi, Ten-İdil Kanalı ve XVI-XVII. Yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri)* (Ankara: TTK, 2001), 56.

⁹ 1571 yılında Devlet Geray, Livonya Savaşı ile meşgul olan Rusların üzerine büyük ve yıkıcı etkiye sahip bir akın gerçekleştirmiştir. Oka nehrini geçerek Moskova yakınlarına gelen Kırım ordusu şehri kuşatarak civardaki mahalleleri ateşe verince, Moskova şehri (Kremlin sarayı hariç) 24 Mayıs 1571'de yanmıştır. Bk. Muzaffer Ürekli, *Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Osmanlı Himâyesinde Yükselişi (1441-1569)* (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1989), 56-57.

¹⁰ Çarlık Rusya'sı, Tatarların yapacakları ani baskınlara karşı koymak üzere askeri kuvvetin büyük kısmını Moskova ve çevresinde bulundurmaktaydı. A. A. Novoselyskiy, *XVII. Yüzyılın Birinci Yarısında Moskova Devletinin Tatarlarla Mücadelesi*, çev. Kemal Ortaylı (Ankara: TTK, 2011), 11.

¹¹ V. V. Penskoj, "Srazheniye Pri Molodyakh 28 İyulya – 3 Avgusta 1572 g.," *İstoriya Voyennogo Dela İssledovaniya i İstochniki* T. II (2012): 141.

¹² XVI. ve XVII. yüzyıllarda Ukrayna kelimesi, genellikle Dinyeper (Özi) Nehri civarındaki Kazak topraklarını ifade etmek için kullanılmaktaydı. Brian J. Boeck, "What's in a Name? Semantic Separation and the Rise of the Ukrainian National Name," *Harvard Ukrainian Studies* v. 27, n. 1/4 (2004-2005): 35.

¹³ İnalçık, "Osmanlı-Rus Rekabatinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)," 379.

¹⁴ Bu savunma hattı için Bolşaya Zasechnaya Cherta (Большая Засечная Черта) veya Abatis Hattı da denilmektedir. Bu hattın ana savunma kısmı, Ryazan'dan Tula'ya kadar uzanan bölümden oluşmaktadır. Detaylı bilgi için bk. A. İ. Yakovlev, *Zasechnaya Cherta Moskovskogo Gosudarstva v XVII veke: Ocherk İz İstorii Obroni Yuzhnoy Okrainy Moskovskogo Gosudarstva* (Moskova: İzd. Tip. G. Lissnera i D. Sovko, 1916), 20. Çarlık Rusya'sının, karışıklık zamanında da (1598-1613) güney bölgelerinde Tatar akınlarına karşı savunma yapmak amacıyla kale şehirler kurduğu bilinmektedir. Yücel Öztürk, "Ukrayna Krizinin Kökleri: Sloboda Ukrayna," *Beşinci Uluslararası Doğu Avrupa Çalışmaları Kongresi Bildiri Kitabı*, ed. S. Aktaş Sarı, E. Vatanserver, M. Kerim (Eskişehir: Piess, 2022): 38.

karışıklıkların artması ve Lehistan ile olan savaşlar, güneyde kazanılan toprakların korunmasını daha acil hale getirmiştir. Bu dönemde Moskova, Osmanlı Devleti'ne karşı cephe almak istemediği için güneyde barışçıl bir politika izlemekteydi. Ancak Kırım Hanlığı'nın, Rus topraklarına yönelik akınlarına devam etmesi, Moskova'nın güney sınırlarının güvenliğini öncelikli bir mesele haline getirmiştir. Çarlık Rusya'sı, artık Tatar akınlarına karşı savunmayı Moskova'dan ziyade Kırım'a yakın bir konumda sağlamayı amaçlamış ve bu amaçla, Belgorod Savunma Hattı'nın inşasına başlamıştır. Aynı zamanda bu savunma hattının inşası sırasında Don ile Dinyeper nehirleri arasında yaşayan Kazakların, Karadeniz civarında gerçekleştirdiği saldırılar, Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı'nı meşgul etmiş ve bu durum, yeni savunma hattının sürdürülmesine ve Rusların bu bölgede uzun süreli bir düzen kurmasına yardımcı olmuştur.

Askeri tarih açısından XVII. yüzyıl, bölgesel çatışmaların hüküm sürdüğü, güç dinamiklerinin değiştiği ve yenilikçi savunma stratejilerinin geliştirildiği önemli bir dönem olarak öne çıkmaktadır. Bu dönemin ilginç örneklerinden biri, Rusya'nın güney sınırlarının korunmasında kritik bir rol oynayan Belgorod Savunma Hattı olmuştur. Belgorod şehri yakınlarında yer alan bu savunma hattı, Rus devletinin Doğu Avrupa'ya yönelik stratejik hedeflerini ve topraklarını koruma konusundaki kararlılığını gösteren bir simge haline gelmiştir. Bu savunma hattının tarihi ile ilgili çalışmalar, Rusya'nın güney periferisini ve Doğu Avrupa topraklarında kurduğu hâkimiyetini anlamak açısından önemlidir. Bu çalışmaların bir örneği olarak D. İ. Bagaley tarafından arşiv malzemelerine dayanarak hazırlanan *Ocherki İz İstorii Kolonizatsii Stepnoy Okrainy Moskovskogo Gosudarstva* adlı çalışması, XVI-XVII. yüzyıllarda Moskova'nın güney bölgelerine yerleşimi ve kolonizasyonu ile ilgili önemli bilgiler içermektedir.¹⁵ Belgorod Savunma Hattı'nın inşası süreci ve bu hatta yerleşenlerin durumu hakkında Rus arşiv belgelerini de kullanarak önemli katkılar sunan Brian L. Davies'in *Warefare, State and Society on the Black Sea Steppe 1500-1700*¹⁶ ile 1635 yılında Kozlov'un inşasıyla başlayan bu hattın oluşum sürecini ve bölgenin kolonizasyonunu incelediği *State Power and Community in Early Modern Russia: The Case of Kozlov, 1635-1649*¹⁷ adlı çalışmaları bu bağlamda önemlidir. Çarlık Rusya'sının, Kırım Hanlığı ile mücadelesi bağlamında, bölgedeki Kazaklar ve Karadeniz'in kuzey bozkırlarındaki yerleşimleri gibi konulardan, M. K. Lyubavsky'nin *Obzor İstorii Russkoy Kolonizatsii* adlı çalışmasında bahsedilmektedir.¹⁸ Belgorod Savunma Hattı'nın özellikleri ve nüfusu konusundaki bilgileri, Rus arşiv belgelerini kullanarak ele alan V. P. Zagorovsky'nin *Belgorodskaya Cherta* adlı eseri, bu savunma hattının kuruluş tarihini ve gelişim sürecini açıklığa kavuşturan önemli bir kaynağı teşkil etmektedir.¹⁹ XVII. yüzyıl öncesi Moskova'nın güney sınır savunma sisteminin organizasyonunu, stanitsaların (köy ve kasaba gibi yerleşim yerleri) yerleşimini ve

¹⁵ D. İ. Bagaley, *Ocherki İz İstorii Kolonizatsii Stepnoy Okrainy Moskovskogo Gosudarstva* (Moskova: İzd. Universitetskaya Tip., 1887).

¹⁶ Brian L. Davies, *Warefare, State and Society on the Black Sea Steppe 1500-1700* (New York: Routledge, 2007).

¹⁷ Davies, *State Power and Community in Early Modern Russia: The Case of Kozlov, 1635-1649* (New York: Palgrave Macmillan, 2004).

¹⁸ M. K. Lyubavsky, *Obzor İstorii Russkoy Kolonizatsii s Drevneyshikh Vremen i Do XX Veka* (Moskova: İzadetelstvo Moskovskogo Universiteta, 1996).

¹⁹ V. P. Zagorovsky, *Belgorodskaya Cherta* (Voronej: İzd. Voronezskogo Universiteta, 1968).

Rusların güney politikalarının sistemini tanımlamak ve analiz etmek amacıyla Rus arşiv belgelerini kullanan İ. D. Belyayev'in çalışması bu alandaki bir diğer önemli katkıdır.²⁰ Ayrıca XVII. yüzyılın ilk yarısında, Çarlık Rusya'sının Tatarlarla mücadelesi ve güneydeki savunma sistemi üzerine önemli bilgiler sunan A. A. Novoselyskiy'in çalışması, bu savunma hattının inşa sürecinin anlaşılması açısından da büyük öneme sahiptir.²¹

Bu makale, Astrahan Hanlığı'nın ele geçirilmesinden sonra Osmanlı Devleti ve özellikle Kırım Hanlığı'nın açık bir şekilde saldırgan politika izlemelerine rağmen Rusların, Belgorod Savunma Hattı inşasını sürdürebilmesi için güneydeki bu devletler ile nasıl bir politika izlediğini ve bu savunma hattının Rusların Doğu Avrupa'daki hedeflerini nasıl şekillendirdiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Ayrıca bu makale çerçevesinde, Rusların Karadeniz'e inme sürecini önemli ölçüde etkileyen Belgorod Savunma Hattı'nın inşa süreci incelenerek bu sürecin oluşumuna yol açan nedenlerini ve Karadeniz'in kuzeyinde bulunan Kazakların, bu hat için nasıl bir rol oynadığını ele alarak anlatılması da hedeflenmektedir.

1) Belgorod Savunma Hattı'nın Kuruluş Amacı ve İnşa Süreci

Belgorod Savunma Hattı'nın inşası öncesinde, Çarlık Rusya'sının bu hattı oluşturmasına yol açan nedenleri anlamak için XVII. yüzyıl Rusya tarihine bir göz atmak büyük önem taşımaktadır. Bu dönem, Rusların tarihsel bir dönüm noktası olarak kabul edilir ve Belgorod Savunma Hattı'nın kuruluşu bu dönemin önemli bir yansıması olmuştur.

Çarlık Rusya'sı XVII. yüzyıla, I. Fyodor İvanoviç'in varis bırakmadan ölümünün ardından (1598), ülkede yaşanan taht kavgaları, kıtlık ve kargaşa ortamı içinde girmiştir. Zemskiy Sobor (temsilciler meclisi), bu iktidar boşluğunu sona erdirmek için Çar IV. İvan'ın yakın adamlarından olan Boris Godunov'u çar olarak seçmiştir. Bu yeni çarın seçilmesi, Rurik Hanedanlığı dönemini bitirmiş ve Rusya tarihinin fetret devri olarak da atfedilen karışıklık dönemini başlatmıştır.²² Bu dönemde, ekonomik zorluklar nedeniyle birçok insan, güney sınırlarına göç edip bölgede bulunan Kazak topluluklarına katılmaya başlamıştır.²³ Seçilen çarın, aldığı önlemlere rağmen iç karışıklığı engelleyememesi, ülkede taht kavgalarının yaşanmasına sebep olmuştur.²⁴ Bu dönemdeki hükümdarlık mücadeleleri ve iç çatışmalar, 1606 yılında Vasili Şuyski tarafından saray içi bir darbe ile sona erdirilmiştir.²⁵ Bu kez de Vasili'nin hükümdarlığı, halkın çoğunluğu tarafından kabul

²⁰ İ. D. Belyayev, *O Storozhevoy, Stanichnoy i Polevoy Sluzhbe na Polskoy Ukrayne Moskovskogo Gosudarstva do Tsarya Alekseye Mihaylovicha* (Moskova: Universitetskaya Tipografiya, 1846).

²¹ Novoselyskiy, *Borba Moskovskogo Gosudarstva s Tatarami v Pervoy Polovine XVII veka* (Moskova: İzd. Akademii Nauk SSSR, 1948). Bu makalede, eserin Türkçe çevirisinin kullanılması tercih edilmiştir. Novoselyskiy, *XVII. Yüzyılın Birinci Yarısında Moskova Devletinin Tatarlarla Mücadelesi*.

²² Bu döneme Rusça, *Smutnoye Vremya* (Смутное Время) denilmektedir.

²³ Bu Kazak toplulukları, genellikle Karadeniz'in kuzey kıyı bölgelerinde yaşayan Slav kökenli topluluklardır. Kazaklar, Ruslar için uzak sınırlarda ortaya çıkan özgür, savaşçı ve maceracı toplulukları temsil etmekteydiler. Riasanovsky & Steinberg, *Rusya Tarihi Başlangıçtan Günümüze*, 162-163.

²⁴ Grigori Otrepyev adındaki bir keşiş, IV. İvan'ın 1591 yılında ölen oğlu Dimitri İvanoviç olduğunu iddia etmiş ve ekonomik sıkıntılardan zarar gören insanların desteğini alarak 1604 yılında bir isyan başlatmıştır. Kurat, *Rusya Tarihi*, 210. Bu Dimitri'nin aslında Rurik soyundan gelmediği ortaya çıktığında, *Sahte veya Düzmece* Dimitri olarak tarihe geçmiştir. G. Vernadsky, *Rusya Tarihi*, çev. Doğan Mızrak & Egemen Ç. Mızrak (İstanbul: Selenge Yayınları, 2021), 150.

²⁵ İlyas Topsakal, *Rusya Tarihi* (İstanbul: Ötügen Yayınları, 2022), 44.

görmemiş ve bu nedenle çara karşı olanlar, güneydeki şehirleri kışkırtarak bir isyan başlatmıştır. Bu isyanlar devam ederken Lehistan-Litvanya Birliği, Rus topraklarını işgal etmeye başlayarak Moskova'nın iç sorunlarına dâhil olmuştur. Bu durum, özellikle Zaporojye ve Don Kazaklarının da Moskova'daki taht mücadelelerine katılmasıyla birlikte, iç sorunları karmaşık bir hale getirmiştir. Bunun üzerine 1610 yılında Çarlık Rusya'sının, Lehistan-Litvanya Birliği tarafından mağlup edilmesi, Çar Vasili'nin tahttan indirilmesine neden olmuş ve bu yenilgi üzerine Lehistan Kralı III. Sigismund, oğlu Vladislav'ı Moskova'nın yeni çarı olarak belirlemiştir.²⁶ Nitekim Moskova tahtının, Lehistan-Litvanya Birliği himayesi altına girmesi, iç düzeni daha karmaşık bir hale getirmiştir.

Lehistan-Litvanya Birliği'nin Moskova'yı işgali etmesi ve ardından çarı belirlemesi, Çarlık Rusya'sındaki birçok şehrin isyan etmelerine sebep olmuştur. Bu isyan eden şehirlerin başında gelen Nijniy Novgorod'da, 1611 yılında Kazaklardan oluşan bir milis güç oluşturulmuştur. Bu milis gücü, 1611 ve 1612 yıllarında gerçekleştirdiği saldırılarla Moskova'yı Lehistan işgalinden kurtarmıştır.²⁷ Böylece Vladislav'ın hükümdarlığı sona ermiş ve Mihail Fedoroviç (Romanov), 1613 yılında Zemskiy Sobor'da yeni çar olarak ilan edilmiştir.²⁸ Özellikle Don Kazakları tarafından oluşturulan bu milis güçlerinin Lehistan-Litvanya birliklerini yenmesi, Rusların meşru bir çar seçmesine zemin hazırlayarak ülkede yaşanan karışıklık döneminin sona ermesini sağlamıştır. İç düzenin sağlanmasının ardından Çar I. Mihail, ilk iş olarak Lehistan-Litvanya Birliği'nin elinde olan Smolensk ve diğer işgal ettiği toprakları geri almayı hedefleyerek bir saldırı düzenlemiştir. Ancak karışıklık döneminin getirdiği siyasi ve ekonomik sarsıntıların yaşanması ve Rus-İsveç ittifakının da çökmesi nedeniyle bu hedefe ulaşamamıştır.²⁹ Buna karşılık 1617 yılında III. Sigismund, Moskova'daki tahtta gaspçı olarak gördüğü I. Mihail'den tacı alıp oğlu Vladislav'a tekrar vermek için Zaporojye Kazaklarının da desteğini alarak karşı bir saldırı düzenlemiştir. Bu saldırının sonucunda Çarlık Rusya'sı, Lehistan-Litvanya Birliği ile anlaşma yapmak zorunda kalmış ve bu durum, Rusların Doğu Avrupa topraklarında birçok şehir kaybetmelerine yol açarak sınırlarının gerilemesine neden olmuştur.³⁰

²⁶ Zemskiy Sobor, Vladislav'ın Ortodoksluğu kabul etmesi şartını koyarak çar olabileceğini kabul etmiştir. S. M. Solovyev, *İstoriya Rossii s Drevneyshikh Vremen*, Kniga IV (Moskova: İzd. Sotsialno-Ekonomicheskoy Literatury, 1960), 583; Vernadsky, *Rusya Tarihi*, 156. Aynı zamanda Lehistan, uzun süredir Ruslarla aralarında ihtilaf mevzusu olan Smolensk şehrini ele geçirmiştir. Kurat, *Rusya Tarihi*, 217.

²⁷ İgor O. Tyumentsev, "Kazaki v Dvizhenii Zemskih Opolcheniy v Rossii 1611-1612 godov," *Vestnik Volgogradskogo Gosudarstvennogo Universiteta, Seriya, İstoriya, Regionovedenie, Mezhdunarodnye Otnosheniya* 24/4 (2019): 15-16.

²⁸ Moskova ve Tüm Rusya Patriği olan Filaret'in oğlunun çar olmasıyla birlikte Rusya'yı 1917 yılına kadar yönetecek olan Romanov Hanedanı dönemi başlamıştır.

²⁹ 1610-1617 yılları arasında Çarlık Rusya'sı ile İsveç savaşmıştır. Bu savaşın sona ermesi için Hollandalı ve İngiliz elçilerin arabuluculuğu ile Stolbovo Barışı imzalanmıştır. İsveç tarafı, Veliki Novgorod, Poryhov gibi bölgeleri Ruslara bırakmıştır. Ruslar ise Fin Körfezi'nden uzaklaşmış ve İsveç'e savaş tazminatı ödemiştir. Solovyev, *İstoriya Rossii s Drevneyshikh Vremen*, Kniga V (Moskova: İzd. Sotsialno-Ekonomicheskoy Literatury, 1961), 85-86.

³⁰ Bu saldırıda Lehistan, himaye ettiği Hetman Petro Sahaydaniç liderliğindeki Zaporojye Kazaklarını öncü kuvvet olarak kullanmış ve Rusların Smolensk'ten tamamen çekilmesini sağlamıştır. XVII. yüzyılın başlarında Zaporojye Kazaklarının önemli lideri olarak ön plana çıkan Shaydaniç, askeri ve siyasi anlamda güçlenerek Doğu Avrupa'da etkili bir aktör olmuştur. Ayrıca Lehistan-Litvanya Birliği ile aynı safta yer alarak Çarlık Rusya'sının Doğu Avrupa'daki topraklarının sınırlanmasında etkili olan antlaşmanın imzalanmasını sağlamıştır. 1618 yılında Trinity yakınlarındaki Deulino köyünde, Lehistan-Litvanya Birliği ile Çarlık Rusya'sı arasındaki ateşkes yapılmıştır. Bu antlaşmada Lehistan, Vladislav'ın çar olma taleplerini tekrar gündeme getirmiş, fakat kabul görmemiştir. Buna karşılık Çarlık Rusya'sı, Smolensk başta olmak üzere Roslavl, Dorogobuzh, Serpeysk gibi şehirlerini bırakmak zorunda kalmıştır. Solovyev, *İstoriya Rossii s Drevneyshikh Vremen*, Kniga V, 111.

1632 yılına gelindiğinde Moskova, bir önceki savaşta kaybettiği toprakları geri almak amacıyla Lehistan-Litvanya Birliği'ne karşı yeni bir savaş başlatmıştır. Aynı zamanda bu savaş ile Çarlık Rusya'sı, Baltık ve Karadeniz'e erişim sağlamayı ve güney sınırlarında Kırım Hanlığı'nın akınlarını durdurmayı amaçlamıştır. Fakat Lehistan'da, III. Sigismund'un ölümü üzerine IV. Vladislav'ın kral olarak seçilmesi, savaşın seyrini önemli ölçüde değiştirmiştir. Yeni kralın ilk icraatı, 1633 yılında Zaporojye Kazaklarını Rus topraklarına saldırmaya teşvik etmek olmuş ve bu da savaşta sayısal üstünlüğü ele geçirmesine etki etmiştir. Bu durum, aynı sene içinde Kırım Hanlığı'nın da güney Rus topraklarına yönelik akınlarıyla birleşince, savaşın gidişatının Lehistan'ın lehinde ilerlemesini kolaylaştırmıştır. Özellikle bu Tatar akınları, Smolensk'i işgal eden Rus ordusundaki askerlerin, güneyde bulunan kişisel mülklerini korumak amacıyla ordudan firar etmelerine neden olmuştur. Böylece Smolensk'te zayıflayan Rus ordusu, Lehistan-Litvanya Birliği askerlerine karşı koyamayarak geri çekilmeye başlamıştır. Aynı zamanda 1632 ve 1633 yıllarında Kırım Hanlığı'nın, Rus topraklarına yönelik saldırılarında birçok Rus'u esir alması, Moskova'nın savaş zamanında insan gücüne olan ihtiyacına da darbe vurmuştur.³¹ Bunun üzerine iyice güç kaybeden Ruslar, 1634 yılında Lehistan-Litvanya Birliği ile bir antlaşma imzalamak zorunda kalmıştır.³² Nitekim bu antlaşmanın sonucunda Çar ve Zemskiy Sobor, bu savaşın kaybedilmesinin en büyük nedeni olarak topraklarına yapılan Tatar saldırılarını ve bununla ilişkili olarak ordudan firar eden askerleri hedef olarak göstermiştir.³³

Çarlık Rusya'sı, iç karışıklık döneminde ve Lehistan-Litvanya Birliği ile yaptığı savaşlar sırasında Kırım Hanlığı tarafından birçok kez saldırıya maruz kalmıştır.³⁴ Özellikle Lehistan ile olan savaş dönemlerinde güneyden gelen Tatar akınları, Rusları Lehistan'a karşı savunmasız bırakmıştır. Bu durum, Rus savunma sisteminin eksikliği ve Tatarların rahatlıkla Moskova'ya kadar ilerleyebildiğini göstermiştir. Kırım Hanlığı ise Çarlık Rusya'sına karşı tek taraflı saldırılar düzenlemekle kalmayıp bazen Lehistan-Litvanya Birliği bazen de İsveç ile ittifaklar kurup eş zamanlı saldırılar düzenleyerek ciddi bir tehdit ortamı oluşturmaktaydı.³⁵ Kırım Hanlığı'nın Rus topraklarına yönelik gerçekleştirdiği bu saldırıların, Altın Orda'nın topraklarına hâkim olmak ve Rusların Kafkasya'daki nüfuzunu zayıflatmak gibi siyasi amaçları bulursa da aslında bu saldırılar, hanlığın önemli bir gelir kaynağını oluşturmaktaydı. Çünkü bu saldırıların ardından Tatar

³¹ Michael Khodarkovsky, *Russia's Steppe Frontier: The Making of a Colonial Empire, 1500-1800* (Bloomington: Indiana University Press, 2002), 130; Davies, *State Power and Community in Early Modern Russia: The Case of Kozlov, 1635-1649*, 34.

³² Çarlık Rusya'sı ile Lehistan arasında bir "ebedi barış" imzalandı. Bu antlaşmaya göre, karışıklık döneminde Lehistan'ın ele geçirdiği şehirler başta Smolensk olmak üzere Lehistan-Litvanya Birliği'ne bırakılacak ve Vladislav ise kendisini Rus çarı olarak görmeyi bırakarak Mihail Fedoroviç'i tanıyacaktı. Kurat, *Rusya Tarihi*, 233.

³³ Novoselyskiy, *XVII. Yüzyılın Birinci Yarısında Moskova Devletinin Tatarlarla Mücadelesi*, 236.

³⁴ Çarlık Rusya'sı topraklarına yapılan Tatar akınları için bk. Novoselyskiy, *XVII. Yüzyılın Birinci Yarısında Moskova Devletinin Tatarlarla Mücadelesi*, 67-82.

³⁵ Rus topraklarına yıkıcı saldırılar düzenleyen Kırım Hanlığı, 1609 yılında Lehistan Kralı III. Sigismund'un Çarlık Rusya'sına düzenlediği seferle eş zamanlı olarak Oka Nehri'ni geçerek Moskova'nın güneyine bir saldırı gerçekleştirmiştir. Novoselyskiy, *XVII. Yüzyılın Birinci Yarısında Moskova Devletinin Tatarlarla Mücadelesi*, 52. Ayrıca Tatar akınları, Lehistan'ın kontrolü altında bulunan Ukrayna topraklarına da düzenlemekteydi. Ancak en büyük tehdit ve yağma alanı Çarlık Rusya'sının hâkimiyetindeki topraklar olmuştur. Y. Öztürk, "Ukrayna Krizinin Kökleri: Sloboda Ukrayna," 37.

süvarilerinin ele geçirdiği esirler, Kırım Hanlığı aracılığıyla Karadeniz ve İstanbul üzerinden dış pazara yönlendirilerek köle ticaretine tedarik edilmekteydi; bu durum, hanlığın yüksek kazanç elde etmesini sağlamaktaydı.³⁶ Nitekim bu ticaret, Kırım Hanlığı'nı Rus topraklarına sık sık akınlar düzenlemeye teşvik etmekteydi. Ancak bu Tatar akınları, Moskova'nın kontrolü altındaki toprakların güvenliğini sürekli tehdit altında bırakarak Rusların siyasi, sosyal ve ekonomik gelişimini olumsuz etkilemiştir. Ayrıca Tatarların düzenlediği bu akınlar, Rusların Doğu Avrupa'da yaptığı savaşların kaybedilmesindeki en büyük etken olarak görülmüştür. Bunun üzerine Moskova, güneydeki topraklarında istikrar ve güvenliği sağlamadan, Doğu Avrupa'daki devletlere yönelik bir politika izlemenin zor olduğunu fark ederek bölgede kapsamlı bir savunma hattı oluşturmak üzere çalışmalara başlamıştır.

Lehistan-Litvanya Birliği ile yaptığı Smolensk Savaşı'nı (1632-1634) kaybeden Çarlık Rusya'sı, güneyde başlattığı savunma çalışmalarını belirli stratejik noktalar üzerine kurulacak tahkimat ağından oluşturmayı planlamıştır.³⁷ Bu noktalar, Kırım Hanlığı'nın Rus topraklarına karşı gerçekleştirdiği akınlarda, XVI. yüzyıldan itibaren kullandığı belirli güzergâhlar çerçevesinde gelişim göstermiştir. Genellikle bu güzergâhlar, Çarlık Rusya'sı ile arasındaki sınırdan itibaren nehir havzaları boyunca kuzeye doğru uzanan üç ana bozkır yolu olan *Muravskaya*,³⁸ *Ízyumskaya*³⁹ ve *Kalmiusskaya*⁴⁰ adında, Kırım ve Nogay Tatarların akınlarını sık yaptıkları güzergâhlardan oluşmaktaydı. Tatarlı süvariler, genellikle nehir geçişlerinden, bataklık alanlardan ve ormanlardan kaçınarak bu yolları takip etmekteydiler. Bu yollardan faydalanan Tatarlar, Oka Nehri'ne kadar ve hatta Çarlık Rusya'sının merkezine kadar ulaşabilmekteydiler.⁴¹ Çarlık Rusya'sı ise bu yollar aracılığıyla yapılan Tatar saldırılarından önceden haberdar olmak için güneyde bir sınır muhafız sistemi bulundururken Moskova yakınlarında da kale şehirlerden oluşan bir hat ile ani Tatar baskınlarından korunmaya çalışmaktaydı. Bu sistemi Ruslar, XIII. yüzyıldan itibaren kullanmaktaydı. Sistemin daha kapsamlı kullanımı, Kırım Hanlığı tarafından saldırıların yoğun yaşandığı XVI. ve XVII. yüzyıllarda gelişim göstermiştir. Bu savunma sistemi, sınırda devriye gezerek bekçilik yapan süvariler ile Tatar yolları boyunca belirli noktalarda kurulan gözetleme yerlerinden oluşmaktaydı. Bu sistemde, çoğunlukla

³⁶ Esir ticareti için ayrıca bk. Alan Fisher, *Kırım Tatarları*, çev. Eşref B. Özbilen (İstanbul: Selenge Yayınları, 2009), 45-49.

³⁷ Çarlık Rusya'sı, güney bölgelerinde geniş çaplı bir reform başlatmıştır. Bu reform çalışmaları, sınır bölgelerindeki asker sayılarının artırılması, güney bölgelerindeki kolonizasyon sürecinin hızlandırılması ve Abatis Hattı'nın da güneyinde yeni bir savunma hattı oluşturmayı kapsamaktadır. Davies, *Warefare, State and Society on the Black Sea Steppe 1500-1700*, 79.

³⁸ Bu yol en işlek olandır. Batı Güney Rus topraklarına baskınlar için kullanılırdı. Vorskla Nehri'nin sol tarafı boyunca Seversky Donets, Seym ve Oskol nehirlerinin üst kısımları arasından kuzeydoğu taraflarındaki Tula'ya kadar uzanmaktaydı. Bagaley, *Ocherki Íz Ístorii Kolonizatsii Stepnoy Okrainy Moskovskogo Gosudarstva*, 25.

³⁹ Orta-Güney Rus topraklarına baskınlar için kullanılan bir yoldur. Dinyeper'in sol kolu olan Orel Nehri'nin yukarı taraflarından Muravskaya yolundan ayrılıyor ve buradan Harkov bölgesine bağlı Ízyum'a kadar uzanmaktaydı. Bagaley, *Ocherki Íz Ístorii Kolonizatsii Stepnoy Okrainy Moskovskogo Gosudarstva*, 26.

⁴⁰ Doğu-Güney Rus topraklarına baskınlar için kullanılan diğer bir yoldur. Azak Denizi'ne dökülen küçük Kalmius Nehri'nin yukarı taraflarından başlar ve Ryajsk üzerinden Moskova'ya kadar uzanmaktaydı. Bagaley, *Ocherki Íz Ístorii Kolonizatsii Stepnoy Okrainy Moskovskogo Gosudarstva*, 26-27. Genellikle bu güzergâhlar için Tatar süvarilerinin sürekli kullandıkları yollarda atların bıraktıkları izlerden dolayı Rusça *sakma* (сакма) kelimesi de kullanılmaktadır. Zagorovskiy, *Belgorodskaya Cherta*, 51.

⁴¹ Davies, *State Power and Community in Early Modern Russia: The Case of Kozlov, 1635-1649*, 35; Novoselyskiy, *XVII. Yüzyılın Birinci Yarısında Moskova Devletinin Tatarlarla Mücadelesi*, 81.

Kazaklar görevlendirilmekteydi. Bunun yanında belirlenmiş bir güzergâh boyunca şehirden bozkıra giden ve geri dönen seyyar nöbetçilerden oluşan hizmetli sınıfı da vardı ve bu nöbetçiler, Tatar süvarilerinin atlarını beslememeleri için bozkırı ateşe vererek onların ilerlemelerini engellemeye çalışmaktaydı.⁴² Moskova'nın güney bölgelerinde oluşturduğu bu savunma ve korunma hizmetinin asıl amacı, Tatar faaliyetlerinden haberdar olarak halkı bu konuda önceden uyarmak olmuştur. Fakat XVII. yüzyıla gelindiğinde, bu savunma sisteminin temel eksiklikleri ortaya çıkmıştı. Çarlık Rusya'sı, Tatarların faaliyetlerinden önceden haberdar olmanın ve halkı bu konuda uyarmanın tek başına yeterli olmadığını fark ederek onlarla güneydeki sınır bölgelerinde karşılık vererek savunma yapabilmenin gerekliliğini anlamıştır. Nitekim Smolensk Savaşı esnasında görüldü ki Moskova'nın Tatar akınlarından haberdar olmasına rağmen engelleyememesi, savaşın kaybedilmesinin başlıca nedeni olmuştur. Artık Ruslar, Tatarlar ile başkenti olan Moskova yakınlarında değil, güneyde Kırım Hanlığı'na yakın yerlerde mücadele edilmesi gerektiğinin farkına varmıştır.⁴³ Böylece bu strateji ile Ruslar, sadece Tatar faaliyetlerinden haberdar olmayı amaçlamakla kalmamış, aynı zamanda topraklarının güvenliğini artırmayı ve potansiyel tehditlere karşı etkili bir savunma mekanizması geliştirmeyi amaçlamıştır.

Çar Mihail Fedoroviç, güneydeki savunma sistemi üzerinde çalışmış olan Grigoriy Fedoroviç Kireyevskiy, Mihail İvanoviç Speshnev ile Voronejli bir boyar oğlu olan İvan Nos'u 1635 yılında Moskova'ya çağırmıştır. Burada onlardan, Voronej Nehri üzerindeki Urlyapovo antik yerleşiminin yakınlarında, Tatar yollarını kontrol etmek ve engellemek amacıyla yeni bir şehrin kurulması fikrinin değerlendirilmesi istenmiştir. Fakat bu kişiler, Tatarların alternatif yollarını bildiklerinden sadece bir şehir kurarak değil, güneydeki bozkır boyunca kalelerden ve şehirlerden oluşan bir tahkimat hattı inşa edilirse yolların o vakit kontrol altına alınarak güvenli bir hale geleceğini bildirmişlerdir. Bu fikri benimseyen Çar Mihail, daha önce güneyde voyvodalık yapmış İvan V. Birkin ve M. Speshnev'i, yeni bir şehrin inşa edilmesi için Voronej ile Tsna nehirleri arasında bir müstahkem hat oluşturmak üzere bölgeye göndererek keşif yapmalarını emretmiştir. Keşfin ardından 1635 yılında Kozlov şehri inşa edilmiş ve bu müstahkem hat için başlangıç olmuştur.⁴⁴

Kozlov'un inşa edilmesinin ardından Belgorod Savunma Hattı'na, bölgede bulunan Belgorod ve Voronej gibi iki eski kale şehir de gerekli tamiratları yapılarak dâhil edilmiştir. XVI. yüzyılda Moskova'nın, Tatar akınlarından korunmak için *vahşi alan* veya *bozkır* (Дикое Поле) dedikleri güney bölgelerde, savunma amacıyla birkaç kale şehir inşa etmeye karar vermesi üzerine Belgorod ve Voronej şehirleri meydana gelmiştir. Belgorod

⁴² Rus kaynaklarında, Tatarlar tarafından yapılan baskınları keşif ve uyarı amacı taşıyan bu savunma sistemi, Rusça, *storozhevaya i stanichnaya sluzhba* (сторожевая и станичная служба) olarak geçmektedir. Aynı zamanda, savunma sisteminin bir parçası olan ve "stanitsa" olarak adlandırılan yerleşim merkezleri, XVII. yüzyılda Don Kazaklarının yaşadıkları yerler için kullanılmaktaydı. Zagorovskiy, *Belgorodskaya Cherta*, 55-57.

⁴³ Bagaley, *Ocherki İz İstorii Kolonizatsii Stepnoy Ukrainy Moskovskogo Gosudarstva*, 108.

⁴⁴ Davies, *State Power and Community in Early Modern Russia: The Case of Kozlov, 1635-1649*, 55-59. Ayrıca bu hattın başlangıç tarihi için bk. Zagorovskiy, *Belgorodskaya Cherta*, 72; Novoselyskiy, *XVII. Yüzyılın Birinci Yarısında Moskova Devletinin Tatarlarla Mücadelesi*, 309; K. M. Tribuntseva, "Voznikoveniye i Stroitelstvo Belgorodskoy Zasechnoy Cherty," *Vestnik Belgorodskogo Gosudarstvennogo Tekhnologicheskogo Universiteta* İm. V. G. Shukhova 2/6 (2017): 87.

şehri, Donets Nehri üzerinde kurulurken, Voronej ise Voronej Nehri üzerinde inşa edilmiştir. Stratejik yerlerde bulunan bu kale şehirler, Rusların yıllardır bölgedeki karakolu görevini üstlenmekteydi. Böylece bu şehirlerin savunma hattına dâhil edilmesi hattın önemini artırmıştır. Özellikle Moskova ile Kırım arasındaki konumu nedeniyle Belgorod, bu savunma hattının merkez şehri haline gelmiş ve hattın bu şehrin ismiyle anılmasına da vesile olmuştur.⁴⁵

Doğu Avrupa topraklarında sağlam bir savunma stratejisine duyulan ihtiyacı fark eden bölgedeki boyarlar, Belgorod'u çevreleyen alanda şehirler ve kaleler ile oluşacak bir hattın inşa edilmesinin öncelikli politika haline getirerek Moskova'nın bu projesini desteklemiştir. Ruslar için önemli olan bu hat planına göre ilk olarak Tatar akımlarının sık yapıldığı Muravskaya, İzyumskaya ve Kalmiusskaya yolları boyunca Belgorod, Voronej ve Kozlov gibi benzer şehirler kurularak bir savunma hattının inşasına karar verilmiştir.⁴⁶ Bunun için Moskova, boyarların da desteğiyle güney sınırında kuracağı yeni şehirlerin ve hattın bütçesini halktan toplamaya başlamıştır. Bu savunma hattının kurulması için gerekli olan yüksek bir bütçenin yanı sıra bu hatta çalışacak nitelikli elemanlara ve yeni kurulan şehirlere yerleştirilecek nüfusa da ihtiyaç duyulmuştur. Kozlov şehrini iskân eden İvan Birkin, hükümetin talebi doğrultusunda buraya genellikle Kazakları ve boyarları hizmete almış ve yerleşenlerin teşvik edilmesi adına maddi destek sağlamış, bu da yeni şehirlerin kurulmasını kolaylaştırmıştır.⁴⁷ Kozlov şehrinin inşası sonrasında, 1637 yılında Fyodor Sukhotin ve Yevsey Yuryev, Moskova'nın isteği doğrultusunda Oskol Nehri ile İzyumskaya Yolu arasındaki bölgede yeni şehirler kurma göreviyle güney bölgelere gönderilmiştir.⁴⁸ Yapılan tetkikler sonucunda, Tambov adında başka bir şehir kurulmuş ve bu şehir ile Kozlov arasındaki mesafede surlar inşa edilmiştir.⁴⁹ Aynı yıl Verhniy Lomov ile Nijniy Lomov şehirleri de kurularak diğer bir yol olan Nogay Yolu'nun engellenmesi sağlanmıştır. 1637 ve 1638 yıllarında Yablonov, Koroça ve Userd şehirleri inşa edilerek İzyumskaya ve Kalmiusskaya yolları engellenmiştir.⁵⁰ İzyumskaya ve Muravskaya yolları üzerinde ise 1640 yılında Çuguyev kasabası inşa edilmiştir.⁵¹ Bu yeni kurulan şehirlerin arasına kaleler, surlar ve hendekler inşa edilerek birbirine bağlanan bir hat meydana getirilmiş ve buralara şehirli veya özgür olan Kazaklar yerleştirilmeye başlanmıştır.⁵² Ayrıca 1645 yılına kadar olan süre zarfında; Khotmyzhsk, Olshansk, Usman, Kostensk gibi başka yeni şehirler de inşa edilmiştir. Çar Mihail Fedoroviç'in 1645'teki ölümünün ardından Belgorod Savunma Hattı'nın ilk inşa aşaması

⁴⁵ Zagorovskiy, *Belgorodskaya Cherta*, 20-21.

⁴⁶ Bu karar, 1637 yılında toplanan boyarların ve orada bulunan Fyodor V. Sukhotin'in planına göre alınmıştır. Zagorovskiy, *Belgorodskaya Cherta*, 71-72.

⁴⁷ Novoselyskiy, *XVII. Yüzyılın Birinci Yarısında Moskova Devletinin Tatarlarla Mücadelesi*, 315.

⁴⁸ Belyayev, *O Storozhevoy, Stanichnoy i Polevoy Sluzhbe na Polskoy Ukrayne Moskovskogo Gosudarstva do Tsarya Alekseya Mikhaylovicha*, 43.

⁴⁹ Kozlov'dan inşasına başlanılan bu sur, yaklaşık 25 km'lik bozkır boyunca topraktan meydana gelen bir duvardan oluşmaktadır. Bu duvar yaklaşık dört metre yüksekliğe sahip, 70 kule ve dört kalenin yanı sıra hendekler ve çitlere sahiptir. Bu sistem, Batı Avrupa'nın askeri mühendisliğine dayanmaktadır. Davies, *Warefare, State and Society on the Black Sea Steppe 1500-1700*, 88.

⁵⁰ Novoselyskiy, *XVII. Yüzyılın Birinci Yarısında Moskova Devletinin Tatarlarla Mücadelesi*, 311.

⁵¹ Lyubavskiy, *Obzor İstorii Russkoy Kolonizatsii s Drevneyshikh Vremen i Do XX Veka*, 302.

⁵² Davies, *Warefare, State and Society on the Black Sea Steppe 1500-1700*, 82-83.

tamamlanmıştır.⁵³

Çar Mihail döneminde, inşa edilen yeni şehirlere rağmen Belgorod Savunma Hattı, henüz sağlam bir tahkimat yapısına sahip olamamıştır. Tatarlar, bu tahkimat arasında büyük boşluklar bularak 1644-1645 yıllarında Rus topraklarına yıkıcı akınlarına devam etmiştir.⁵⁴ Belgorod Savunma Hattı'nda yer alan açıkların kapanması için tahta geçen Çar Aleksey Mihayloviç (1645-1676), hattın yapımını önemsemiştir.⁵⁵ Böylece yeni çar zamanında, hattın inşasının ana aşaması olan ikinci dönemine geçilmiştir. 1646 yılında Çarlık Rusya'sı, Tatar akınlarına engel olacak birçok önlemleri güney bölgelerinde almaya devam etmiştir. Bu hat üzerinde Don Kazaklarının sayısı artırılmış ve tahkimata soylu süvari alayları yerleştirilmiştir. Aynı zamanda bu hattın yakınındaki köylerde yaşayanlar, askeri nüfusa dâhil edilmiştir. Bu hatta yer alan askeri güçlere tek bir kumandan getirilmiş ve Belgorod şehrinin de hattın kontrol merkezi haline gelmesi için girişimlerde bulunulmuştur.⁵⁶ Hattın inşasının ikinci döneminde, Muravskaya yolunun kapatılmasına önem verilmiştir. Çünkü Tatarlar, Rus topraklarına yaptıkları akınları bu yol üzerinden sıklaştırmaya başlamıştır. Bu yol için 1646 yılında Karpov, Valki; 1648 yılında Bolhov; 1650 yılında Oboyan şehirleri inşa edilmiş ve aralarına surlar ile hendekler yapılarak geçiş engellenmiştir.⁵⁷ Kalmiusskaya yolu boyunca ise 1647 yılında aralarında 20 kilometrelik sur inşa edilen Novi Oskol ve Verhsosensk şehirleri kurulmuştur.⁵⁸ Bu savunma hattı için diğer inşa edilen şehirler ise 1646 yılında Bolhovets, 1647 yılında Dobriy ve Sokolsk, 1648 yılında Korotoyak ve Uriv, 1652 yılında Ostrogojsk şehirleri olmuştur. Böylece Tatar yolları boyunca kurulan yeni şehirlerin surlar ve hendekler ile birbirine bağlanmasıyla bölgede güçlü bir tahkimat hattı ortaya çıkmıştır.⁵⁹

Çarlık Rusya'sı, güney sınırlarında oluşturduğu Belgorod Savunma Hattı'nda doğal engelleri de (bataklıklar, ormanlar, nehirler) kullanarak iyi planlanmış bir savunma düzeni kurmuştur. Bu hat boyunca ahşap duvarlar, savunma surları, gözetleme kuleleri, hendekler ile birbirine bağlanan birçok şehir, savunma ağının temel bileşenlerini oluşturmuştur. Bu yapılar, Tatar akınlarının kullandığı yolları kapsayacak şekilde stratejik olarak konumlandırılmıştır. Bu müstahkem hattın uzunluğu doğal engellerin de kullanılmasıyla yaklaşık 800 kilometreyi bularak saldırılara uzun bir bariyer ortamı oluşturmuştur. Bu tahkimatın ana merkezi olan Belgorod şehrinde sola doğru⁶⁰ Bolhovets, Karpov, Khotmyzhsk ve Volniy şehirleri; sağa doğru ise Nezhegolsk, Koroça, Yablonov, Novi Oskol, Verhsosensk, Userd, Olshansk, Ostrogojsk, Korotoyak, Uriv,

⁵³ Tribuntseva, "Vozniknoveniye i Stroitelstvo Belgorodskoy Zasechnoy Cherty," 87.

⁵⁴ Bu saldırılar, aynı zamanda Kazakların 1637 yılında işgal ettikleri ve beş yıl boyunca elinde tuttukları Azak Kalesi'nin ardından gelişen akınlardır. Novoselyskiy, *XVII. Yüzyılın Birinci Yarısında Moskova Devletinin Tatarlarla Mücadelesi*, 322.

⁵⁵ Bagaley, *Ocherki İz İstorii Kolonizatsii Stepnoy Ukrainy Moskovskogo Gosudarstva*, 197.

⁵⁶ Zagorovskiy, *Belgorodskaya Cherta*, 73; 1646 yılında Belgorod'taki büyük alaya boyar Knez N. İ. Odoyevskiy tayin edilmiş ve Oröl, Tula, Novosily Mtsensk, Livni, Elets, Oskol, Yablonov, Valuyka, Koroçi, Volniy, Hotmişesk, Çuguyev, Userd gibi şehirlerin voyvodaları ve askerleriyle birlikte Belgorod'un emrine girmeleri emredilmiştir. Novoselyskiy, *XVII. Yüzyılın Birinci Yarısında Moskova Devletinin Tatarlarla Mücadelesi*, 384.

⁵⁷ Novoselyskiy, *XVII. Yüzyılın Birinci Yarısında Moskova Devletinin Tatarlarla Mücadelesi*, 383.

⁵⁸ Tribuntseva, "Vozniknoveniye i Stroitelstvo Belgorodskoy Zasechnoy Cherty," 87-88.

⁵⁹ Zagorovskiy, *Belgorodskaya Cherta*, 74.

⁶⁰ Belirtilen yönler, Tatar akınlarının gerçekleştirmiş olduğu güzergâhlara göre esas alınmış ve bu sebeple, coğrafi olarak Osmanlı Devleti ile Kırım Hanlığı'nın konumlarına göre tarifi yapılmıştır.

Kostensk, Stariy Oskol, Voronej, Orlov, Usman, Sokolsk, Dobryy, Kozlov, Tambov gibi şehirler inşa edilmiştir.⁶¹ 1653 yılında büyük çoğunluğu tamamlanan bu savunma hattına, bölgedeki ihtiyaca göre yeni eklemeler yapılarak hattın genişlemesi devam etmiş ve 1658 yılında kurulan Belgorod Alayı ile bu hattın inşa süreci tamamlanmıştır.⁶² Artık önceki zamanlarda, gözetleme yoluyla yapılan savunma sistemine nazaran kalıcı bir müstahkem hattın varlığı, güçlü bir engel olarak Tatar akınlarına karşı Rusları, en uç güney topraklarından itibaren savunmaya hazır bir hale getirmiştir. Nitekim bu hat ile Moskova güney bölgelerinde şehirler ve savunma hatları kurarak yeni iskân sahaları kazanmış ve bu bölgelere gelerek yerleşenler ise devletin siyasi ve ekonomik gelişmesinde büyük bir rol oynamışlardır. Böylece Çarlık Rusya'sı için Belgorod Savunma Hattı, sadece topraklarını Tatar akınlarına karşı korumayı değil, aynı zamanda Doğu Avrupa bölgesinde sağlam bir hâkimiyet kurmak ve bölgeye kalıcı yerleşmek için kolonizasyon sürecinin başlamasına yol açmıştır. Ayrıca XVII. yüzyılda Rusların genişleme süreci, Sibiryaya doğru yoğunlaşsa da bu savunma hattının inşasıyla birlikte Ukrayna ve Karadeniz bölgesine olan ilgisi artmıştır. Özellikle 1654 yılında, Ukrayna'daki Kazakların, Bohdan Hmelnitski önderliğinde Lehistan'a karşı mücadele vererek Çarlık Rusya'sı ile birleşmesi üzerine Rusların güneye doğru genişlemesi hızlanmıştır. Bu birleşmenin ardından Doğu Ukrayna toprakları,⁶³ Belgorod şehri yönetimi altına alınmış ve bölgeye Zaporozje Kazaklarının yerleştirilmeleri teşvik edilerek Tatar akınlarına karşı etkili bir mücadele verilmesi de sağlanmıştır.⁶⁴ Bu savunma hattı sayesinde Çarlık Rusya'sı, 1632-1634 yıllarındaki Smolensk Savaşı'ndan farklı olarak 1654 yılındaki Lehistan-Litvanya Birliği'ne karşı mücadelesinde, güney bölgelerini daha güvende ve kontrol altında tutma imkânına sahip olmuştur.⁶⁵

2) Kazak Faaliyetlerinin Belgorod Savunma Hattı için Önemi

Belgorod Savunma Hattı'nın inşasında önemli bir katkıda bulunan unsur, yıllardır güney sınırlarını koruma görevini üstlenen Kazaklar olmuştur. Kazak toplulukları, Çarlık Rusya'sında Romanov hanedanı döneminin başlamasına katkıda buldukları gibi, bu savunma hattının oluşmasında da kritik bir rol oynamıştır.

⁶¹ Bagaley, *Ocherki İz İstorii Kolonizatsii Stepnoy Ukrainy Moskovskogo Gosudarstva*, 197. Ayrıca bölgenin haritası için bk. Ek-1.

⁶² Bagaley, *Ocherki İz İstorii Kolonizatsii Stepnoy Ukrainy Moskovskogo Gosudarstva*, 198. Bu hattın inşasının bir üçüncü aşaması olarak Ukrayna topraklarındaki Kazakların, Çarlık Rusya'sına dâhil olmasıyla yeni bir inşa dönemini başlattığı söylenmektedir. Bu üçüncü dönem, 1654 yılında Ukrayna'daki Kazakların Çarlık Rusya'sına dâhil olmasıyla başlar, 1658 yılında kurulan Belgorod Alayı ile inşa dönemi son bulur. Bk. Tribuntseva, "Vozniknoveniye i Stroitelstvo Belgorodskoy Zasechnoy Cherty," 88. Belgorod Savunma Hattı'na ait inşaat çalışmalarının 1653 yılında tamamlandığını, fakat hattın örgütsel birliğinin, 1658 yılında belirginleştiği söylenilmektedir. Zagorovskiy, *Belgorodskaya Cherta*, 74.

⁶³ Çarlık Rusya'sı tarafından sınır yerlerinde Ukrayna asıllı halkın bulunduğu bu bölge, "uç" bölgesi ve uç toplumunun yerleşim yeri olarak tanımlanan Sloboda Ukrayna ismiyle bilinmektedir. Öztürk, "Ukrayna Krizinin Kökleri: Sloboda Ukrayna," 31-32.

⁶⁴ Sloboda Ukrayna topraklarına yerleşen Zaporozje Kazakları, Belgorod Savunma Hattı aracılığıyla Tatar akınlarına karşı savunma ve saldırı imkânına sahip olmuşlardır. Davies, *Empire and Military Revolution in Eastern Europe: Russia's Turkish Wars in the Eighteenth Century* (New York: Continuum Publishing, 2011), 44-45. Belgorod Savunma Hattı'ndaki şehirlerin nüfusu Dinyeper Nehri civarından gelen göçler ile artış yaşamış ve akınlara karşı savunma direnci artmıştır. Öztürk, "Ukrayna Krizinin Kökleri: Sloboda Ukrayna," 38.

⁶⁵ Zagorovskiy, *Belgorodskaya Cherta*, 74.

Belgorod Savunma Hattı'nın inşa edildiği yıllarda, hat üzerinde bulunan kasabalar ve kalelerde çoğunlukla Kazaklar yaşamaktaydı. Bu Kazaklar, özgür olanların aksine çarın hizmetindeki şehirliler Kazaklar olarak adlandırılmaktaydı.⁶⁶ Özellikle bu hat boyunca ortaya çıkan yeni şehirlere de iskân ettirilmekteydiler. Bu savunma hattında inşa edilen şehirlerin savunulması ve devamlılığı için Kazak yerleşimcilerin rolü önemli olmuştur.⁶⁷ Çünkü bu Kazaklar, bölgenin coğrafyası ve arazisi hakkında bilgi sahibi olmanın yanı sıra tahkimat, toprak işleri ve hendek inşası gibi teknik konularda da bilgi ve beceriye sahiptiler. Ayrıca bu savunma hattının inşası sırasında "özgür" olarak adlandırılan Don ve Zaporozje Kazakları⁶⁸ ise Karadeniz'de Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı'na karşı mücadele etmekteydi.⁶⁹ Özellikle Zaporozje Kazakları, bu deniz üzerindeki şiddetini artırarak başkent İstanbul'a varan cüretkâr saldırılar da düzenlemekteydi.⁷⁰

Osmanlı Devleti'nin bir iç deniz olarak kullandığı Karadeniz'de meydana gelen bu Kazak saldırıları ve yağmaları önemli bir sorun haline gelmiştir. Osmanlıların, aynı dönemde hem içeride yaşadığı sorunlarla hem de uzun süren savaşlarla meşgul olması, Kazaklara karşı etkili ve kararlı bir politika sürdürmekte zorlanmalarına neden

⁶⁶ Belyayev, *O Storozhevoy, Stanichnoy i Polevoy Sluzhbe na Polskoy Ukrayne Moskovskogo Gosudarstva do Tsarya Alekseya Mikhaylovicha*, 2.

⁶⁷ XVI. yüzyılın sonlarına doğru, Moskova ve civarındaki toprak sahipleri lehine çıkarılan bir kanun, merkezi bölgelerde yaşayanların huzursuzluğuna neden olmuş ve köylülerin daha iyi bir yaşam sürmek için güneye doğru göç etmelerine yol açmıştır. Bu göç hareketi, güney topraklarında bulunan Kazak topluluklarının sayısını artırmıştır. Çıkarılan bu kanuna göre, köylüler tamamen toprak sahiplerine bağlı birer serf vaziyetinde oldular. Köylülerin bu durumuna, bağlılık anlamına gelen Rusça "krepostnoye pravo" (крепостное право) denmiştir. Bu kanun ile köylüler, resmen köle haline getirildiğinden güneye doğru göç etmek zorunda kalmışlardır. Kurat, *Rusya Tarihi*, 201. Kazaklar, Moskova'nın güneyindeki bölgelerde siyasi, sosyal ve ekonomik açıdan önemli bir etkiye sahip olmuştur. Serkan Acar, "Kazak Kimliğinin Teşekkülü," *Uluslararası Türkiye-Ukrayna İlişkileri Sempozyumu: Kazak Dönemi (1500-1800)*, ed. V. Melnik, M. Alpargu, Y. Öztürk, F. Turanlı, M. Bilal Çelik (İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2015), 47-48. Aynı zamanda, Lehistan'ın egemen olduğu Ukrayna topraklarındaki Kazaklar, Moskova'nın Belgorod Savunma Hattı'nda inşa ettiği yeni şehirlere yerleştirilmiştir. Genellikle bu şehirlerde, Ukrayna bölgesinden gelenlerin sayısı, Moskova'dan gelenlere oranla daha fazla olmuştur. Öztürk, "Ukrayna Krizinin Kökleri: Sloboda Ukrayna," 43.

⁶⁸ Bu topluluklar, Karadeniz'in kuzey bölgelerindeki nehirler ve kolları boyunca uzanan bataklık ve ormanlık alanlarda, özerk veya yarı özerk topluluklar olarak varlık göstermişlerdir. Dinyeper Nehri civarında bulunan Zaporozje Kazakları Lehistan tarafından, Don Nehri civarında bulunan Don Kazakları ise Çarlık Rusya'sı tarafından desteklenmekteydi. Bölgedeki bu Kazakların himaye durumu, zamanla bölgede değişen güç dengelerine göre şekil almıştır. Özellikle Zaporozje Kazakları, XVII. yüzyılın ortalarından itibaren kendi çıkarları doğrultusunda Osmanlı Devleti, Kırım Hanlığı, Çarlık Rusya'sı ve Lehistan-Litvanya Birliği arasında değişen himaye taleplerinde bulunmuştur. Mustafa Nuri Türkmen, "XVII. Asrın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti ile Lehistan İlişkilerinin Bozulma Sebepleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler," *Uluslararası Türkiye-Ukrayna İlişkileri Sempozyumu: Kazak Dönemi (1500-1800)*, 161-162.

⁶⁹ XVI. ve XVII. yüzyıllarda, Karadeniz'de Kazak saldırıları yaşanmıştır. Kazakların en büyük saldırılarından biri, 1614 yılında Petro K. Sagaydaçniy liderliğindeki Zaporozje Kazaklarının çayka veya şayka olarak adlandırılan tekneleriyle Sinop'a düzenledikleri saldırı olmuştur. Bu saldırı sırasında Kazaklar, bölgedeki halktan kadın ve çocukları esir alarak Karadeniz kıyılarında yaşayan insanların tedirgin olmalarına neden olmuştur. Y. Öztürk, *Özü'den Tuna'ya Kazaklar-1* (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2004), 342. Osmanlı Devleti, bu Kazak baskınlarına karşı, nehirlerin Karadeniz'e aktığı noktalarda savunma amaçlı kaleler inşa ederek çaykaların denize çıkışının engellenmesine öncelik vermiştir. Ancak geniş bir liman ağzına sahip olan Dinyeper Nehri'nde bulunan Özi ve Kılburun kalelerinden yapılan top atışlarının, nehir ağzının tamamını kapsayamadığından Kazaklar denize açılabilmekteydiler. Don Nehri'nde ise bulunan deltanın kollarından yalnızca biri üzerinde Azak Kalesi'nin olması, Kazakların giriş ve çıkış kontrolünün yapılması için yetersiz bulunmaktaydı. Victor Ostapchuk, "XVI. ve XVII. Yüzyıl Kazak Deniz Akanları Karşısında Osmanlı Karadeniz'i," çev. Sedat İşçi, *Başlangıçtan XVII. Yüzyılın Sonuna Kadar Türk Denizcilik Tarihi 1* içinde, ed. İ. Bostan, S. Özbaran (İstanbul: Deniz Yayınevi Müd., 2009): 241. Kâtip Çelebi eserinde, Kazak saldırılarından ve Osmanlı donanmasının faaliyetlerinden bahsetmektedir. Ayrıca bk. Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l-kibâr fi esfâri'l-bihâr*, nşr. İ. Bostan (Ankara: TÜBA Yay., 2018), 189.

⁷⁰ 1615, 1617, 1621, 1624 ve 1627 yıllarında İstanbul Boğazı'nda Kazak şaykaları gözüktüğü bilinmektedir. Ostapchuk, "The Human Landscape of the Ottoman Black Sea in the Face of the Cossack Naval Raids," *Oriente Moderno* 20 (2001): 64.

olmaktaydı.⁷¹ Ayrıca Kazakların denizdeki korsan benzeri eylemleri, Osmanlı Devleti'nin etkili bir şekilde mücadele etmesini zorlaştıran bir sorun olmuştur. Özellikle Zaporojye Kazaklarının faaliyetleri ve oluşturduğu deniz gücü, Osmanlı Devleti'ne karşı Karadeniz'de alternatif bir güç haline getirmiştir. Ancak, 1621 yılındaki Hotin Muharebesi'nin⁷² ardından Zaporojye Kazakları, Dinyeper Nehri üzerinden denize açılmalarının zorlaşması nedeniyle Don Nehri bölgesine yönelmeye başlamıştır. Burada Don Kazaklarının safına katılarak Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı'nın egemenliğindeki bölgeleri yağmalamaya devam etmiştir. Artık Karadeniz'deki Kazak saldırıları, 1630'lu yıllardan itibaren Don Kazakları ve onlara katılan Zaporojye Kazakları tarafından gerçekleşmeye başlamıştır.⁷³ Nitekim Çarlık Rusya'sı, Doğu Avrupa'da hâkimiyet kurmasını engelleyen Tatar akınlarını önlemek ve Belgorod Savunma Hattı'nı inşa etmek amacıyla bu saldırıların yapılmasını teşvik etmekteydi.⁷⁴

1635 yılında temeli atılan Belgorod Savunma Hattı, o dönemde Tatarların yapmış olduğu akınlar ve Osmanlı Devleti'nin kuzeyde güçlü bir devlet bulundurmamak istememesi gibi sebeplerle hattın devamlılığı, bölgedeki siyasi ortam gereği kolay gözükmemekteydi. Fakat o dönemde Osmanlı Devleti, doğuda Safevilerin topraklarına girmesi üzerine uzun bir savaşın içine girmiştir. Aynı zamanda, Kırım Hanı İnyet Geray'ın kuzeyde bağımsız bir politika yürüterek Osmanlı Devleti mülkü olan Kefe'ye saldırması ve Kantemir Mirza ile olan mücadelesi de kuzeyde bir otorite boşluğunu meydana getirmiştir.⁷⁵ Bu durum, kuzeyde en uç noktadaki Azak Kalesi'ni savunmasız bırakmıştır. Daha önce Kazakların bu kaleye 1574, 1593, 1620 ve 1626 yıllarında saldırı gerçekleştirdikleri bilinmektedir.⁷⁶ Ancak 1637 yılında oluşan bu siyasi ortamı fırsat gören Don Kazakları, Zaporojye Kazakları ile müşterek olarak Osmanlı Devleti'nin askeri garnizonu olan Azak Kalesi'ni, karadan ve denizden saldırarak işgal etmiştir.⁷⁷ Bunun üzerine IV. Murad, Kırım Hanı İnyet Geray'ı azlederek yerine I. Bahadır Geray'ı han olarak atamıştır. Ancak yeni hanın, öncelikle Azak Kalesi'ni işgalden kurtarmak için seferber olması, kuzeyde yeni kurulan Rus şehirlerine karşı yıkıcı akınlar düzenlemesini bu süre zarfında engellemiştir.⁷⁸ Nitekim Azak Kalesi'ni işgal eden Kazakların oluşturduğu ortam, Belgorod Savunma Hattı inşasının sürekliliğine ve genişlemesine fırsat vermiştir.

⁷¹ Ostapchuk, "The Human Landscape of the Ottoman Black Sea in the Face of the Cossack Naval Raids," 45; İbrahim Peçevi Efendi, *Peçevi Tarihi*, II, nşr. B. S. Baykal (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982), 320.

⁷² Zaporojye Kazaklarının bu faaliyetlerinin de etkisiyle Osmanlı Devleti, 1620-1621 yıllarında Lehistan'a karşı bir sefer düzenlemiştir. İsmail H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III (Ankara: TTK, 1988), 139-142. Bu seferle birlikte Osmanlı Devleti, Dinyeper Nehri'nin döküldüğü bölgede bulunan kalelerini güçlendirmeye karar vermiştir. 1625 yılında, Dinyeper'de bulunan Özi ve Kılburun kalelerinin güçlendirilmesiyle Zaporojye Kazaklarının denize çıkmaları engellenmeye başlanmıştır. Türkmen, "XVII. Asrın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti ile Lehistan İlişkilerinin Bozulma Sebepleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler," 158-161.

⁷³ Ostapchuk, "XVI. ve XVII. Yüzyıl Kazak Deniz Akınları Karşısında Osmanlı Karadeniz'i," 253.

⁷⁴ Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı, artan Don Kazaklarının baskınlarının hedefi oldu ve Moskova'dan Kazakları kontrol altına almasını ve ele geçirilen Osmanlı tobaasının iade edilmesini talep etmekteydi. Khodarkovsky, *Russia's Steppe Frontier: The Making of a Colonial Empire, 1500-1800*, 24

⁷⁵ Y. A. Tihonov, "Azovskoye Sideniye," *Voprosi İstorii* 8 (1970): 100-101.

⁷⁶ Davies, *Warefare, State and Society on the Black Sea Steppe 1500-1700*, 89.

⁷⁷ Don Kazakları atamanı olan Mihail İ. Tatarinov önderliğinde, 21 Nisan 1637 tarihinde Azak Kalesi kuşatılmış ve 18 Haziran 1637 tarihinde kale ele geçirilmiştir. Sinan Yüksel, "Don Kazaklarının Azak'ı İşgalleri (1637-1642)," *Tarih Araştırmaları Dergisi* 30/49 (2011): 211; Ümrân Karadeniz & Alpaz Bizirlik, "Azak Kalesi'nin İşgali ve İstirdadı (1637-1642)," *Gazi Akademik Bakış* 14/27 (2020): 224-225.

⁷⁸ Zagorovskiy, *Belgorodskaya Cherta*, 97.

Osmanlı Devleti için kuzeyde stratejik bir merkez olan Azak Kalesi, Kırım ve Nogay Tatarları ile Kuzey Kafkasya'daki Müslüman halkları kontrol altında tutmak, Karadeniz'in kontrolünü sağlamak, kuzey sınırlarını korumak ve ticaret yollarını denetlemek için büyük bir öneme sahipti. Aynı zamanda Osmanlılar için bu kale, Rusların güneye inmelerini engellemenin yanı sıra Avrupa ile Asya'ya doğru genişleme fırsatı da sunmaktaydı. Bu nedenle, Osmanlı Devleti için bu kalenin geri alınması, kuzeyde varlık gösterebilmesi için önemliydi. İlk önce, Moskova ile diplomatik temaslar kurarak kaleyi geri almayı denemiştir. Osmanlı Devleti'nin bu yolu tercih etmesinin nedeni, Safeviler ile hâlihazırda savaşta olmalarıydı ve bu sebeple kuzeye doğru yeni bir askeri sefere odaklanması, Osmanlı tarafından pratik gözükmemektedir. Çarlık Rusya'sı ise diplomatik temaslar sonucunda, doğrudan Osmanlı Devleti'ne cephe almayı tercih etmediğinden bu işgalin sorumluluğunu üstlenmemektedir.⁷⁹ Fakat o yıllarda, Çarlık Rusya'sının durumu göz önünde bulundurulduğunda, 1634 yılında Lehistan-Litvanya Birliği'ne karşı istediği başarıyı elde edememiş ve bundan Tatar akınlarını sorumlu görmüş bir devletin nezdinde bu işgal, güneyde inşasına başladığı savunma hattı için fırsat ortamı oluşturmuştur. Bu sebeple Moskova, Belgorod Savunma Hattı'nı tamamlayabilmek için Don ve Zaporozje Kazaklarına yardım ettiği görülmüştür.⁸⁰

Osmanlı Devleti, bu işgale ancak 1638 yılında Piyale Paşa komutasındaki bir filoyu Karadeniz'e göndererek cevap vermiştir. Bu filo, Karadeniz'de Kazak çaykalarına karşı başarılı olsa da kalenin bulunduğu yer olan Azak Denizi'nin sığ bir deniz olması, Osmanlı kadırgaları için bir engel olmuş ve kale alınamamıştır.⁸¹ IV. Murad'ın ölümünün ardından tahta geçen I. İbrahim döneminde, Safeviler ile savaşın son bulması dolayısıyla Osmanlılar, Azak'a karşı büyük bir sefer hazırlığı başlatmış ve 1641 yılında, Azak Kalesi'ne karadan ve denizden kuşatma gerçekleştirmiştir. Yaklaşık iki ay süren kuşatmaya rağmen Kazakların elinden kale bir kez daha alınamamıştır.⁸² Bu kuşatmanın ardından Kazakların kale savunmasında büyük bir güç kaybetmesi ve bölgede Osmanlı Devleti'nin şiddetinin giderek artması üzerine Çar I. Mihail, kalenin teslim edilmesini istemiştir. 1642 yılında Kazaklar, kaleyi harap bir şekilde terk etmişlerdir.⁸³ Osmanlı Devleti, kaleyi tekrar ele geçirmiş ve Don Kazaklarının denize çıkmalarını engellemek için kale tahkimatlarını güçlendirmeye çalışmıştır. Nitekim 1637-1642 yılları boyunca Kazakların Azak Kalesi'ni işgal etmesi, Belgorod Savunma Hattı'nın inşası için uygun bir zeminin oluşmasına yol

⁷⁹ Moskova, Azak Kalesi'nin Türklerin elinden alınmasına sevinmiştir. Ayrıca Moskova, dönemin güçlü devleti olan Osmanlı Devleti ile savaşmak istemediği için Kazakların bu işgali kendi özgür iradeleriyle gerçekleştirdiklerini ifade eden bir mektubu, Osmanlılara göndermiştir. Soloviyev, *İstoriya Rossii s Drevneyshikh Vremen*, Kniga V, 217.

⁸⁰ Tihonov, "Azovskoye Sideniye," 102. Belgorod Savunma Hattı inşası için Kazakların Azak Kalesi'ni işgal etmeleri, Moskova'nın işine geldiği ve Kazakların işgal süresini uzatmak için yardım ettiği bilinmektedir. Oleg Kuts, *Azovskoye Osadnoye Sideniye 1641 g. Oborona Donskimi Kazakami Kreposti Azov* (Moskova: İzd. Fond Russkiye Vityazi, 2016), 12-13. Tatarların akın yaptıkları yollar üzerinde başlanan Belgorod Savunma Hattı'nın tahkimat inşası, Azak'ın Don Kazakları tarafından işgaliyle aynı zamana denk gelmiştir. A. İ. Papkov, *Porubezhnye Rossiiskogo Tsarstva i Ukrainskih Zemel Rechi Pspolitoy (Konets XVI-Pervaya Polovina XVII Veka)* (Belgorod: İzd. Konstanta, 2004), 217. Osmanlı tarihçisi Mustafa Naîmâ eserinde, Moskova'nın Kazaklara yardım ettiğini dile getirmektedir. Mustafa Naîmâ, *Naîmâ Tarihi*, III, nşr. Z. Danışman (İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi, 1968), 1366.

⁸¹ Çelebi, *Tuhfetü'l-kibâr fi esfârî'l-bihâr*, 194.

⁸² Kuts, *Azovskoye Osadnoye Sideniye 1641 g. Oborona Donskimi Kazakami Kreposti Azov*, 49. Kazakların sürekli kaleye destek verdikleri bilinmektedir. Charles King, *Karadeniz*, çev. Zülal Kılıç (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2015), 175.

⁸³ Soloviyev, *İstoriya Rossii s Drevneyshikh Vremen*, Kniga V, 222-223.

açmıştır.⁸⁴ Bu işgal yıllarında, Tambov, Yablonov, Koroça, Userd, Verhniy Lomov ile Nijniy Lomov gibi hattın önemli şehir kaleleri inşa edilmiştir.⁸⁵ Kırım Hanlığı ise Moskova'dan yeni inşa edilen bu şehirlerin yıkılmasını talep etse de kabul görmemiş ve Azak Kalesi'nin işgali dolayısıyla Rus topraklarına doğru yıkıcı akınlarını da gerçekleştirememesi, hattın inşa sürecine darbe vurulmasını engellemiştir.⁸⁶ Ayrıca Don Kazakları, 1646-1654 yılları arasında Azak Kalesi, Sinop, İstanbul ve Kırım Yarımadası dâhil Karadeniz ve civarında küçük çaplı saldırılarına devam etmiştir.⁸⁷ Böylece bu saldırıların XVII. yüzyılın 40'lı ve 50'li yıllarında da devam etmesi, Çarlık Rusya'sı için güney sınırlarında yeni şehirlerin inşa edilmesine ve güney topraklarındaki kolonizasyonun devamlılığına fırsat oluşturmuştur.⁸⁸ Aynı zamanda Belgorod Savunma Hattı'nın Doğu Ukrayna topraklarına kadar ulaşmasıyla beraber bu hattın çevresine Zaporojye Kazaklarının yerleşimi de teşvik edilmiştir. Böylece Ruslar, 1646 ile 1653 yılları arasında Belgorod Savunma Hattı aracılığıyla Tatar akınlarına karşı savunma yapmak ve Ukrayna topraklarında Lehistan-Litvanya Birliği'ne karşı harekete geçmek için bu bölgede, büyük bir insan gücünü toplama fırsatı bulmuştur.⁸⁹ Nitekim Zaporojye Kazaklarının tecrübelerinden yararlanan Don Kazakları, Belgorod Savunma Hattı'nın inşa sürecini de kapsayan 1630-1660 yılları arasında Karadeniz ve Azak denizlerinde etkili bir güç haline gelerek bu savunma hattının başlama ve tamamlanma sürecine önemli katkılarda bulunmuşlardır.⁹⁰

XVII. yüzyıl boyunca Çarlık Rusya'sı, güney sınırı boyunca devletin stratejisinde önemli bir unsur olan Kazakları, savunma ve saldırı amaçlı bir askeri güç olarak kullanmaya devam etmiştir. Aynı zamanda Kazakların saldırgan politikalarının ve Çarlık Rusya'sının Osmanlı Devleti ile gerilen ilişkilerinin bir savaş ihtimalini artırması nedeniyle, bu savunma hattına daha fazla önem verilmiştir. Nitekim bu yüzyılda Don ve Zaporojye Kazakları, gerçekleştirdiği eylemlerin sonucunda bölgede Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı'nın gücünün kırılabilirliğini göstermiş ve bölgenin jeopolitik durumunun giderek değişmesine neden olmuşlardır. Bu durum ise Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'in kuzeyindeki varlığını tehlikeli bir hale sokmuştu.⁹¹ Ayrıca Çarlık Rusya'sı, bu savunma hattı aracılığıyla eski Slav yerleri olan Doğu Avrupa topraklarına doğru genişlemesine zemin oluşturmuş ve bölgedeki etkisini giderek artırarak Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı'na yönelik saldırı faaliyetlerinde bulunmasına yol açmıştır.

⁸⁴ Azak Kalesi'ni işgal eden Kazakların, yaklaşık beş sene boyunca bu kalede kalmaları, Belgorod Savunma Hattı için planlanan şehirlerin tamamlanabilmesi adına Moskova'nın işine gelen bir durum olmuştur. Çünkü kalenin işgali dolayısıyla Osmanlı Devleti ve özellikle Kırım Hanlığı, kuzeyde yaşanan bu gelişmelere odaklanamamıştır. Kuts, *Azovskoye Osadnoye Sideniye 1641 g. Oborona Donskimi Kazakami Kreposti Azov*, 13.

⁸⁵ Zagorovskiy, *Belgorodskaya Cherta*, 97-100; Tihonov, "Azovskoye Sideniye," 100-101.

⁸⁶ Zagorovskiy, *Belgorodskaya Cherta*, 94.

⁸⁷ Lyubavskiy, *Obzor İstorii Russkoy Kolonizatsii s Drevneyshikh Vremen i Do XX Veka*, 314-315; A. B. Şirokorad, *Rusların Gözünden 240 Yıl Kıran Kıran Osmanlı-Rus Savaşları: Kırım-Balkanlar-93 Harbi ve Sarıkamış*, çev. D. Ahsen Batur (İstanbul: Selenge Yay., 2009), 60-61.

⁸⁸ Belgorod Savunma Hattı sadece Tatar akınlarına etkili bir şekilde direnmeyi değil, aynı zamanda Ukrayna topraklarının Rus kolonizasyon politikalarının hedefi haline gelmesine yol açmış; bu da Rusların Doğu Avrupa'da güçlenmesini mümkün kılmıştır. Papkov, *Porubezhnye Rossiiskogo Tsarstva i Ukrainskih Zemel Rechi Pspolitoy (Konets XVI-Pervaya Polovino XVII Veka)*, 290-291.

⁸⁹ Davies, *Warefare, State and Society on the Black Sea Steppe 1500-1700*, 94.

⁹⁰ Ostapchuk, "XVI. ve XVII. Yüzyıl Kazak Deniz Akınları Karşısında Osmanlı Karadeniz'i," 253.

⁹¹ Ostapchuk, "Cossack Ukraine In and Out of Ottoman Orbit, 1648-1681," in *The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, ed. G. Karman, L. Kuncevic (Leiden-Boston: Brill, 2013), 151-152.

Sonuç

XVII. yüzyılda, Çarlık Rusya'sının güneye doğru genişlemesi, bölgedeki güçlü komşu devletlerin varlığıyla birlikte geniş bir güç ve kontrol mücadelesinin gerekliliğini ortaya çıkarmıştı. Bu genişleme, aynı zamanda sağlam bir savunma sistemine duyulan ihtiyacı da artırmıştı. Bu bağlamda, Çarlık Rusya'sı Doğu Avrupa'daki komşu güçlerden, özellikle Kırım Hanlığı'ndan gelen tehdide bir yanıt vermek amacıyla Belgorod Savunma Hattı'nı oluşturmuştur. Çünkü Çarlık Rusya'sı, güney sınırları boyunca bölgedeki topraklarına yapılan Tatar akınları konusunda sorunlar yaşamaktaydı. Bu akınlar, sadece Rusların bölgedeki yaşamını etkilemekle kalmamış, aynı zamanda devletin siyasi, sosyal ve ekonomik istikrarını da tehdit etmiştir. Bu durum için Tatar akınlarının yaygın olarak gerçekleştirildiği güzergâhlar boyunca hattın inşa edilmesi ve bu bölgelere Kazakların yerleştirilmesi, bölgede kalıcı bir egemenliğin kurulması açısından büyük bir öneme sahip olmuştur. Bu savunma hattı, Tatar akınlarının Rus topraklarına kolayca sızmasını engellemiş ve Rusların güneydeki kolonizasyon sürecini hızlandırmıştır. Bu kolonizasyon süreci ise Rusların iktisadi gelişmesi ve yerleşimlerin genişlemesi gibi etkilere sebep olarak bölgedeki nüfuzunu artırmıştır. Bu nedenle, Tatar akınlarını önlemek amacıyla oluşturulan Belgorod Savunma Hattı, verimli güney toprakların Rus kontrolüne geçmesine yol açmıştır. Ayrıca Doğu Avrupa'da bulunan Osmanlı Devleti, Kırım Hanlığı ve Lehistan-Litvanya Birliği gibi güçlü devletlere karşı pozisyon almasına da imkân vermiştir. Bu durum, savunma hattının inşa edilmesini Ruslar için stratejik bir adım haline getirmiştir.

Çarlık Rusya'sı, Kafkaslarda ve Sibiryadaki hedeflerinde olduğu gibi Doğu Avrupa'daki hedefleri için de Kazakları askeri güç olarak kullanmıştır. Aynı zamanda Tatar saldırılarına karşı Kazaklar, bölgede bir denge unsuru oluşturmuştur. Bu bağlamda XVII. yüzyılda Kazakların, Karadeniz kıyılarındaki yerleşimleri tahrip etmesi, Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı'nı zor bir durumda bırakmıştır. Özellikle Kazak saldırılarının en üst noktası olan 1637-1642 yıllarında gerçekleştirilen Azak Kalesi'nin işgali, Moskova'nın güney bölgelere yerleşmesinde belirleyici bir rol oynamış ve Belgorod Savunma Hattı'nın inşasının tamamlanma sürecine de ivme kazandırmıştır. Bu hat sayesinde Çarlık Rusya'sı, Doğu Avrupa'daki toprak kazanımlarını koruma ve bölgedeki istikrarını sürdürme kapasitesini artırmıştır. Aynı zamanda Kazaklar, bölgede oluşturduğu güç sayesinde Rusların, açık deniz politikası doğrultusunda Karadeniz'e doğru ilerlemelerine zemin hazırlamıştır.

Bu savunma hattının inşası ve bu süreçte Kazakların etkisiyle Çarlık Rusya'sı, Doğu Avrupa'da önemli kazanımlar elde etmiştir. Bu savunma hattı sayesinde Ruslar, Tatar akınlarını artık Moskova veya Oka Nehri yakınlarında durdurmak yerine Kırım Hanlığı ile olan sınır bölgelerinde karşılık vererek durdurmaya başlamışlardır. Bu durum, merkezin güvenliğini artırmış ve bölgedeki konumunun güçlenmesini sağlamıştır. Bu hat, aynı zamanda Rusların, Ukrayna topraklarına yönelik stratejik hamlelerine de zemin hazırlamıştır. Güney bölgelerinin daha kontrollü bir hale gelmesi, Ukrayna toprakları için Lehistan-Litvanya Birliği ile yeni bir savaşa (1654-1667) hazırlanmasını sağlamıştır. Bu savaş sonucunda Ruslar, Kiev başta olmak üzere Ukrayna topraklarına yerleşmeye ve

Zaporozje Kazakları gibi yerel grupları da himaye etmeye başlamıştır. Ayrıca bu savunma hattı aracılığıyla Rusların Karadeniz'e doğru yaklaşması, bölgedeki Türk egemenliğini tehdit etmeye başlamıştır. XVIII. yüzyılda büyüyen bu tehdit, Karadeniz'in kuzey kıyılarına yayılarak Kırım'ın işgal edilmesiyle sonuçlanmış ve bölgedeki Türk varlığı, Rusların kolonizasyon politikalarının hedefi haline gelmiştir. Bu kolonizasyon sürecinin siyasi, ekonomik ve kültürel etkileriyle birlikte asırlardır Dinyester, Dinyeper, Don ve Volga nehirleri boyunca Kırım ve Nogay Tatarları gibi Türk topluluklarının yaşam sahası haline gelen bölgeye, Kazakların yerleştirilmesi etnik ve demografik yapının da değişime uğramasına neden olmuştur.

Belgorod Savunma Hattı'nın inşa edilmesindeki ana hedef, stratejik bir şekilde Tatar akınlarına karşı savunma yapmaktır. Ancak bu hat, Rusların güneye doğru kademeli ilerlemesini kolaylaştırmış ve bölgede yeni sınırların çizilmesine neden olmuştur. Bu hat, Rusların güney savunmasını güçlendirmenin ötesinde, etkili bir şekilde konum almalarını sağlamış ve Doğu Avrupa'nın jeopolitik durumunu şekillendirmiştir. Bu hat üzerinden askeri sevkiyatın kolaylaşması, Rusların güneye doğru ilerleyerek bölgede yeni hatların oluşmasına da zemin hazırlamıştır. Ayrıca bu tahkimat ağı, Rus ordusu içinde askeri mühendislik ve savunma taktiklerinin gelişimini de teşvik etmiştir. Nitekim Rusların güneyde kat ettiği bu gelişme, Ukrayna topraklarında egemenlik kurmasına ve Karadeniz'e inmesine zemin hazırlayarak Rusları Doğu Avrupa'da önemli bir güç haline getirmiştir.

Beyanname:

- 1. Etik Kurul İzni:** Etik Kurul İzni gerekmemektedir.
- 2. Katkı Oranı Beyanı:** Yazar, makaleye başkasının katkıda bulunmadığını beyan etmektedir.
- 3. Çıkar Çatışması Beyanı:** Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

Declarations:

- 1. Ethics approval:** Not applicable.
- 2. Author contribution:** The author declares no one has contributed to the article.
- 3. Competing interests:** The author declares no competing interests.

KAYNAKÇA

- Acar, Kezban. *Ortaçağ'dan Sovyet Devrimi'ne Rusya*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Acar, Serkan. "Kazak Kimliğinin Teşekkülü ve XVI. Asırda Kazakların Coğrafi Tasnifi." *Uluslararası Türkiye-Ukrayna İlişkileri Sempozyumu: Kazak Dönemi (1500-1800)*. Ed. V. Melnik, M. Alpargu, Y. Öztürk, F. Turanlı, M. Bilal Çelik, 39-52. İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2015.
- Bagaley, Dimitri. İ. *Ocherki İz İstorii Kolonizatsii Stepnoy Okrainy Moskovskogo Godusarstva*. Moskova: İzd. Universitetskaya Tip., 1887.
- Belyayev, İvan, D. *O Storozhevoy, Stanichnoy i Polevoy Sluzhbe na Polskoy Ukrayne Moskovskogo Gosudarstva do Tsarya Alekseya Mikhaylovicha*. Moskova: Universitetskaya Tipografiya, 1846.

- Boeck, Brian J. "What's in a Name? Semantic Separation and the Rise of the Ukrainian National Name." *Harvard Ukrainian Studies* v. 27, n. 1/4 (2004-2005): 33-65.
- Çelebi, Kâtip. *Tuhfetü'l-kibâr fi esfâri'l-bihâr*. Nşr. İ. Bostan. Ankara: TÜBA Yay., 2018.
- Dal, Vladimir, İ. *Tolkoviy Slovar' Zhivogo Velikorusskogo Yazıka*. T. II. St. Petersburg: İzd. Tip. M. O. Volfa, 1881.
- Davies, Brian L. *State Power and Community in Early Modern Russia: The Case of Kozlov, 1635-1649*. New York: Palgrave Macmillan, 2004.
- Davies, B. L. *Warefare, State and Society on the Black Sea Steppe 1500-1700*. New York: Routledge, 2007.
- Davies, B. L. *Empire and Military Revolution in Eastern Europe: Russia's Turkish Wars in the Eighteenth Century*. New York: Continuum Publishing, 2011.
- Engel, Barbara A. & Janet Martin. *Rusya Tarihi*. Çev. Feyyaz Şahin. İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2020.
- Fasmer, Maks. *Etimologicheskij Slovar' Russkogo Yazıka*. T. II. Çev. O. N. Trubaçeva. Moskova: İzd. Progress, 1986.
- Fisher, Alan. *Kırım Tatarları*. Çev. Eşref B. Özbilen. İstanbul: Selenge Yayınları, 2009.
- Franklin, Simon & Jonathan Shepard. *The Emergence of Rus 750-1200*. New York: Longman Publishing, 1996.
- Hosking, George. *Rusya ve Ruslar Erken Dönemden 21. Yüzyıla*. Çev. Kezban Acar. İstanbul: İletişim Yayınları, 2019.
- İnalçık, Halil. "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)." *Bellefen* 12/46, (1948): 349-402.
- Karadeniz, Ümran & Alpay Bizbirlik, "Azak Kalesi'nin İşgali ve İstirdadı (1637-1642)," *Gazi Akademik Bakış* 14/27 (2020): 221-241.
- Khodarkovsky, Michael. *Russia's Steppe Frontier: The Making of a Colonial Empire, 1500-1800*. Bloomington: Indiana University Press, 2002.
- Kırımlı, Hakan. *Geraylar ve Osmanlılar, Kırım Hanlık Hânedanının Osmanlı Devleti'ndeki Hikâyesi*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2022.
- King, Charles. *Karadeniz*. Çev. Zülal Kılıç. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2015.
- Kurat, Akdes Nimet. *Türkiye ve İdil Boyu (1569 Astarhan Seferi, Ten-İdil Kanalı ve XVI-XVII. Yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri)*. Ankara: TTK, 2001.
- Kurat, A. N. *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye kadar*. Ankara: TTK, 2020.
- Kuts, Oleg. *Azovskoye Osadnoye Sideniye 1641 g. Oborona Donskimi Kazakami Kreposti Azov*. Moskova: İzd. Fond Russkiye Vityazi, 2016.
- Lyubavsky, Matvey. K. *Obzor İstorii Russkoy Kolonizatsii s Drevneyshikh Vremen i Do XX Veka*. Moskova: İzadatelstvo Moskovskogo Universiteta, 1996.
- Naîmâ, Mustafa. *Naîmâ Tarihi*. III. Nşr. Z. Danışman. İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi, 1968.
- Novolselskiy, Aleksey, A. *Borba Moskovskogo Gosudarstva s Tatarami v Pervoy Polovine XVII veka*. Moskova: İzd. Akademii Nauk SSSR, 1948.

- Novoselyskiy, A. A. *XVII. Yüzyılın Birinci Yarısında Moskova Devletinin Tatarlarla Mücadelesi*. Çev. Kemal Ortaylı. Ankara: TTK, 2011.
- Ostapchuk, Victor. "Cossack Ukraine In and Out of Ottoman Orbit, 1648-1681." In *The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. edited by G. Karman, L. Kuncevic, 123-152. Leiden-Boston: Brill, 2013.
- Ostapchuk, V. "The Human Landscape of the Ottoman Black Sea in the Face of the Cossack Naval Raids." *Oriente Moderno* 20 (2001): 23-95.
- Ostapchuk, V. "XVI. ve XVII. Yüzyıl Kazak Deniz Akınları Karşısında Osmanlı Karadeniz'i." Çev. Sedat İşçi. *Başlangıçtan XVII. Yüzyılın Sonuna Kadar Türk Denizcilik Tarihi 1* içinde, ed. İ. Bostan, S. Özbaran, 241-253. İstanbul: Deniz Yayınevi Müdürlüğü, 2009.
- Öztürk, Yücel. *Özü'den Tuna'ya Kazaklar-1*. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2004.
- Öztürk, Y. "Ukrayna Krizinin Kökleri: Sloboda Ukrayna." *Beşinci Uluslararası Doğu Avrupa Çalışmaları Kongresi Bildiri Kitabı* içinde, ed. S. Aktaş Sarı, E. Vatanserver, M. Kerim, 30-63. Eskişehir: Piess, 2022.
- Papkov, Andrey, İ. *Porubezhnye Rossiiskogo Tsarstva i Ukrainskih Zemel Rechi Pspolitoiy (Konets XVI-Pervaya Polovino XVII Veka)*. Belgorod: İzd. Konstanta, 2004.
- Peçevi, İbrahim Efendi. *Peçevi Tarihi*, II. Nşr. B. S. Baykal. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982.
- Penskoy, Vitaliy, V. "Srazheniye Pri Molodyakh 28 İyulya – 3 Avgusta 1572 g." *İstoriya Voyennogo Dela İssledovaniya i İstochniki*. T. II (2012): 127-236.
- Riasanovsky, Nicholas V. & Mark D. Steinberg. *Rusya Tarihi Başlangıçtan Günümüze*. Çev. Figen Dereli. İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2016.
- Samoyloviç, Aleksandr, N. "Kazak Kelimesi Hakkında." Çev. Saadet Çağatay. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 5/95, (1957): 95-104.
- Solovyev, Sergey, M. *İstoriya Rossii s Drevneyshikh Vremen*. Kniga IV. Moskova: İzd. Sostsialno-Ekonomicheskoy Literatuy, 1960.
- Solovyev, S. M. *İstoriya Rossii s Drevneyshikh Vremen*. Kniga V. Moskova: İzd. Sostsialno-Ekonomicheskoy Literatuy, 1961.
- Şirokorad, B. Aleksandr. *Rusların Gözünden 240 Yıl Kıran Kırana Osmanlı-Rus Savaşları: Kırım-Balkanlar-93 Harbi ve Sarıkamış*. Çev. D. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yay., 2009.
- Thomsen, Vilhelm. *Rus Devleti'nin Kökenleri: Eski Rusya ve İskandinavya Arasındaki İlişkiler*. Çev. Emine Dikmen. İstanbul: Selenge Yayınları, 2021.
- Tihonov, Yuriy, A. "Azovskoye Sideniye." *Voprosı İstorii* 8 (1970): 99-110.
- Topsakal, İlyas. *Rusya Tarihi*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2022.
- Tribuntseva, Kseniya, M. "Vozniknoveniye i Stroitelstvo Belgorodskoy Zasechnoy Cherty." *Vestnik Belgorodskogo Gosudarstvennogo Tekhnologicheskogo Universiteta İm. V. G. Shukhova* 2/6, (2017): 86-90.
- Türkmen, Mustafa Nuri. "XVII. Asrın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti ile Lehistan İlişkilerinin Bozulma Sebepleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler." *Uluslararası Türkiye-Ukrayna İlişkileri Sempozyumu: Kazak Dönemi (1500-1800)*. ed. V. Melnik, M. Alpargu, Y. Öztürk, F. Turanlı, M. Bilal Çelik, 153-168. İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2015.

- Tyumentsev, İgor O. "Kazaki v Dvizhenii Zemskih Opolcheniy v Rossii 1611-1612 godov." *Vestnik Volgogradskogo Gosudarstvennogo Universiteta, Seriya, İstoriya, Regionovedenie, Mezhdunarodnye Otnosheniya* 24/4 (2019): 8-19.
- Uşakov, Dimitri, N. *Tolkoviy Slovar Russkogo Yazıka*. T. I. Moskova: İzd. Gosudarstvenniy İnsitut Sovetskaya Entsiklopediya, 1935.
- Uzunçarşılı, İsmail H. *Osmanlı Tarihi*. III. Ankara: TTK, 1988.
- Ürekli, Muzaffer. *Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Osmanlı Himâyesinde Yükselişi (1441-1569)*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1989.
- Vernadsky, George. *Rusya Tarihi*. Çev. Doğukan Mızrak & Egemen Ç. Mızrak. İstanbul: Selenge Yayınları, 2021.
- Vernadsky, G. *The Origins of Russia*. New York: Oxford University Press, 1959.
- Yakovlev, İ. Aleksey. *Zasechnaya Cherta Moskovskogo Gosudarstva v XVII veke: Ocherk İz İstorii Obrony Yuzhnoy Ukrainy Moskovskogo Gosudarstva*. Moskova: İzd. Tip. G. Lissnera i D. Sovko, 1916.
- Yüksel, Sinan. "Don Kazaklarının Azak'ı İşgalleri (1637-1642)." *Tarih Araştırmaları Dergisi* 30/49 (2011): 205-218.
- Zagorovsky, Vladimir, P. *Belgorodskaya Cherta*. Voronej: İzd. Voronezskogo Universiteta, 1968.
- "XVII. yüzyılda Çarlık Rusya'sı devletinin güney sınırlarında inşa ettiği Belgorod Savunma Hattı'nın haritası." Erişim 25.09.2023. <https://belcherta.ru/#>.

EKLER

EK 1: Belgorod Savunma Hattı'nın haritası

